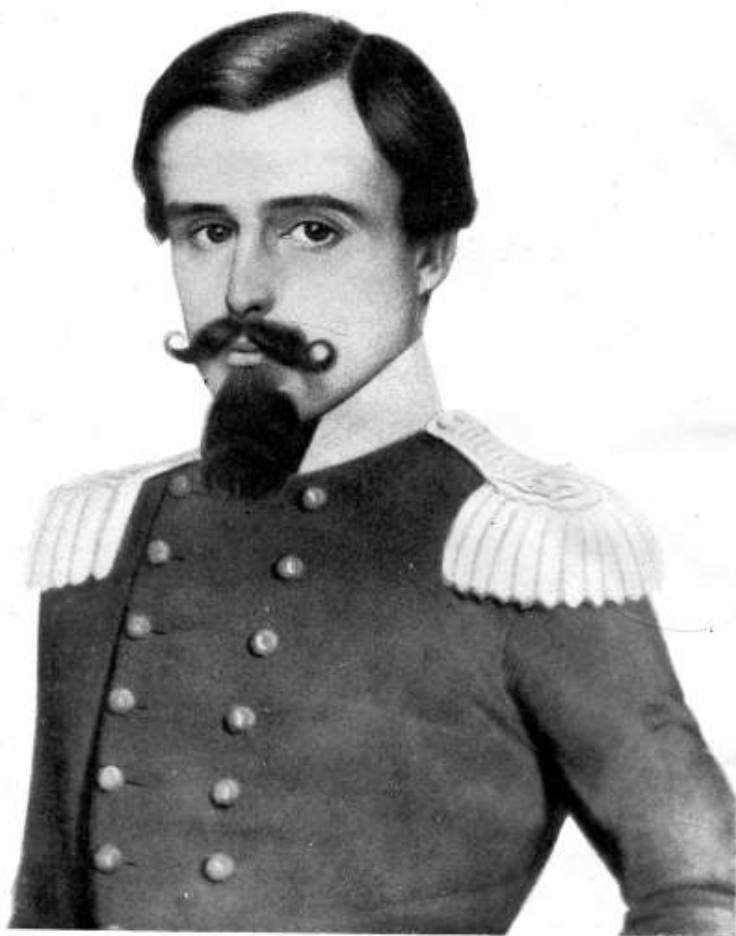

I. TÁBLA.

AZ 1848/49. ÉVI MAGYAR SZABADSÁGHARC OLASZ LÉGIÓJA

ÍRTA

BATI B E R K Ó ISTVÁN

A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR
CSOPORTIGAZGATÓJA

BUDAPEST
A KORVIN MÁTYÁS MAGYAR-OLASZ EGYESÜLET KIADÁSA

1929

TARTALOMJEGYZÉK.

Előzmények	7
Az olasz légió megalakulása	14
A légió harcai	33
Menekülés idegen területre	44
Viddinben	47
Gallipohban	53
Elutazás Sardiniába	56
A légió feloszlása. A magyar légió	59
Jegyzetek	62

A KÉPEK JEGYZÉKE.

- I. tábla. Báró Monti Sándor ezredes, az olasz légió parancsnoka.
- II. « Báró Monti Sándor ezredes mellképe, eperjesi Kuzmik Livia szobrászművésztől. Brescia városának ajándékozta a Korvin Mátyás Egyesület.
- III.-IV. « A Forum Romanum oszlopa. A római olasz-magyar egyesület kezdesére, az olasz légió és parancsnoka, báró Monti Sándor ezredes emlékére Magyarországnak adományozta az Örök Város.
- V. « Az olasz légió gyalogos katonája (*színes tollrajz*).
- VI. « Az olasz légió könnyűlovasa (*színes tollrajz*).
- VII. « Monti ezredes kérvénye Kossuth Lajos kormányzóhoz.
- VIII. « Monti ezredes kiáltványa az olasz légióhoz.
- IX. « Az olasz légió zászlaja.
- X. « Kossuth Lajos levele Monti ezredeshez.
- XI-XII. « Monti ezredes búcsúlevele a magyar hadsereghez.

ELŐZMÉNYEK.

Azok a szabadságmozgalmak, amelyek 1848 tavaszán Európán végigvonultak, a Habsburgok monarchiáját sem hagyták érintetlenül. A sokféle nemzetiségből álló birodalom népei, a nagy francia forradalomban született s világszerte ismertté lett «szabadság, egyenlőség, testvériség» hármasszó megvalósítására törekedvén, iparkodtak függetleníteni magukat a császári hatalom egységesítő karjaitól. Forradalmak törtek ki. A forradalom a császári birodalomban legelőször az olasz tartományban lángolt fel.

Az ausztriai császár birodalmához tartozó lombard-velencei tartomány népe az «Italia unita»-ért lelkesedett és ehhez képest minden alkalmat felhasznált, hogy olasz testvéreivel egy országgá, egységes nemzetté egyesüljön.

Az osztrák hatalom ismerte olasz tartományainak az ő szempontjából megbízhatatlan és a birodalomra veszedelmes lelkületét, éppen azért állandóan igen nagy fegyveres erőt tartott a császárság olasz területein. Ez a haderő, elenyésző kivétellel, csupa idegen nemzetiségű csapatból állott; különösen magyarországi ezredeket helyeztek el az olasz helyőrségekben. Az olasz legénységből kiegészített csapatok viszont a monarchia egyéb területein állomásoztak. így 1848 tavaszán Magyarországon három olasz nemzetiségű ezredet találunk; a *Zanini Péter* altábornagy nevét viselő, a velencei

tartományból, Treviso környékéről kiegészített 16. gyalogezredet, amely törzsével és két zászlóaljával Pesten volt elhelyezve; a *gróf Ceccopieri Ferdinánd* altábornagy nevét viselő, Lodi vidékéről származó legénységből álló 23. gyalogezredet, törzsével és két zászlóaljával Budán; végül a *báró Kress Károly* altábornagy nevét viselő 7. számú könnyűlovass (chevauxlegers) ezredet, amelynek Lombardiából, leginkább Milano környékéről való volt a legénysége és Moórott, valamint az annak környékén fekvő helységekből volt elhelyezve.

Magyarország szintén már évszázadok óta törekedett, hogy az osztrák császári birodalomtól teljesen függetlenítse magát. Bár a törvények és a közjogi helyzet az országot az ausztriai császárságtól függetlennek mondták, a valóság mégis az volt, hogy a bécsi kormány a magyar királyságot csak az osztrák örökös tartományokkal egyenlőnek tekintette és akként is kezelte. Legkevésbé sem csodálható tehát, hogy a magyarság leste az alkalmat, hogy Ausztriával szemben törvényes jogait érvényesíthesse.

Ennek megvalósítására szinte kapóra jött az 1848. év tavaszán Európaszerte fellángolt szabadságmozgalom.

A népek a testvériség jelszavát más, szintén szabadságot áhító népekre is vonatkoztatva értették és e szerint mindegyik mozgolódó nemzet osztatlan rokonszenvet érzett és mutatott egymás iránt. A monarchia népei közül ez a rokonszenv különösen a magyarok és olaszok között volt legjobban kifejlődve, mert mind a két nemzet évszázadok óta ugyanazon hatalom, az osztrák császárság hatalmát és elnyomását igyekezett magáról lerázni.

A magyar forradalom vezérei számítottak is az országban lévő olasz nemzetiségű katonaságra és számításukban nem egészen csalódtak. Simán azonban nem ment a dolog.

A 23. gyalogezred a magyar alkotmányra leteendő esküt eleinte megtagadta és csak *Mészáros Lázárnak*, az akkori magyar hadügyminiszternek, az ezredhez olasz nyelven intézett felvilágosító szavaira tette le azt. Azonkívül az ezred legénysége és az újonnan felállított honvédség emberei között Pesten, a Károly-kaszárnyában (ma Központi Városháza) összetűzés történt, amely lázadássá fajult és emberáldozatot is követelt. Ennek következtében az ezredet Komáromba, majd onnan Pozsonyba vitték. Pozsonyból a bécsi hadügyminiszter rendeletére Bécs alá, *herceg Windtschgrätz* tábornagy seregéhez vonult. A menet alatt azonban az ezrednek mintegy 600 embere elhagyta csapattestet és a Lajtánál álló magyar sereghez ment át, ahol különféle csapatokhoz osztották be. Ok alkották a később felállított olasz légió magvát.

A 16. gyalogezred 1848 nyarán és őszén a magyarok ellen működő *Jellachich* altábornaggyal szembeállított magyar seregben volt. Tisztjei nagyrészenek sikerült mintegy 400 embert a császári zászló alá visszavinni, az ezred túlnyomó része azonban a magyar lobogó alatt maradt. Itt egy zászlóaljat szerveztek belőlük, amely a *Zanini* nevet továbbra is megtartotta és a tavaszi hadjáratig a kormány és az országgyűlés biztonságául Debrecenben volt helyőrségen. A tavaszi hadjárat folyamán a zászlóalj túlnyomó része a kápolnai csatában (1849 feb ruár 26, 27) a császáriak fogságába esett. Azok, akik a fogságban utast elkerülték, eleinte két gyenge létszámú századot alkotva, az Erdélyben működő seregben kaptak alkalmazást. A gyulafehérvári ostrom-főparancsnokság 1849 július 11-én kelt «Csata Rend»-je,² *de Paoli* százados parancsnoksága alatt levő, két századból álló olasz légiót (120 ember) említ Marosportuson. Később ezt a csapatot is a *Monti* ezredes parancsnoksága alatt álló olasz légióba kebeleztek be.

A *Kress*-féle könnyűlovasezred eleinte szintén a *Jellachich* ellen harcoló magyar sereg kötelékébe tartozott; azonban *Jellachich* előnyomulása után, más es. kir. csapatokkal együtt, átment a császáriak táborába, ott az 1848-49-iki magyarországi hadjáratot végigharcolta és pedig mint a hadsereg egyik legkiválóbb lovasezrede.

Még 1848 kora tavaszán ettől az ezredtől mintegy 50 emberből álló különítményt Erdélybe küldtek pótlovak elhozatala végett. A forradalmi mozgalmak ezt a kis csapatot Erdélyben érték, ahol az a forradalom szolgálatába állott. Ónálló századot szerveztek belőle, amely a *Kress* nevet megtartotta. Ez volt a magyar honvédsereg egyetlen chevaux-legers csapata és a szabadságharc végéig *Bem* tábornok erdélyi seregéhez tartozott. Létszáma a császári zászló alól átszökött vagy hadifoglyok közül toborzott, leginkább ugyancsak a *Kress*-féle ezredből származó olasz legénységgel, idővel körülbelül 70 főre emelkedett. Parancsnoka hosszú ideig *Pretzl Ferdinánd* maradt, aki a forradalom kitörésekor valószínűleg az Erdélybe küldött, már említett pótlóelhozatali különítmény egyik idősebb altisztje lehetett és a szabadságharc végéig alezredesi rangig emelkedett. Nevét közben *Perczire* változtatta. 1849 májusának elején *Decarlini* százados lett a századparancsnok, aki a nyári hadjárat végén századával az olasz légióval egyesült.

De nemcsak a Magyarországon állomásozó olasz nemzetiségű es. kir. ezredek tagjai fogtak fegyvert a magyar szabadság ügyéért, hanem olasz nemzetiségű olyan egyéb polgári egyének is, akik vagy már megtelepedtek itt, vagy kenyérkereset, esetleg valamely más ok miatt tartózkodtak Magyarországon.

Az olaszokon kívül más idegenek is ki akarták venni részüket a magyarok szabadságharcából. Akadtak, akik csakis

azért jöttek az országba, hogy kardjukat a magyar ügynek felajánlják.

Mint minden ilyen nemzeti és szabadságküzdelemben, akkor is idegenekből álló külön csapatok, légiók, alakultak. A honvédség lengyel, német, tiroli vadász és halálfejes bécsi légiói ismeretesek. A legnagyobb volt közülök *Wysocky ezredes* (később tábornok) lengyel légiója, amely három zászlóaljból, egy dásidásezredből, egy útegből és egy utászsázadból állott. Ezek a légiók még az 1848. év folyamán létesültek és résztvettek már a téli hadjáratban is.

Az olaszok, mint láttuk, eleinte a régi csapatkötelékekben vagy egyéb honvéd alakulatokban szolgálták a magyar szabadságharcot. Később, 1849 tavaszán, merült fel az eszme, hogy az olaszok is külön légióba tömörüljenek, amely a magyar honvédseregben szolgáló összes olaszokat egyesítse magában.

AZ OLASZ LÉGIÓ MEGALAKULÁSA.

A légió *Gyozei* (előbb *Nicoledon*)³ *Vince* őrnagy parancsnoksága alatt 1849 március hó folyamán Debrecenben alakult meg. Eleinte csak két századból állott és pedig:

- 1. század = 170 ember
- 2. « = 164 «
- összesen: 334 ember.

Ezeket az adatokat tartalmazza az a német nyelven szerkesztett és *Győzet* őrnagy, légióparancsnok által aláírt állománytáblázat,⁴ amely 1849 április hó 30-án kelt és az akkori létszámadatok mellett, mmt az előző hónap (március) végével maradt állományt, ezt a fenti létszámot mutatja ki.

A szervezés továbbfejlesztését szolgálta a következő rendelet:⁵

«1900/B. A magyar vezérsegédttől.

NYÍLT RENDELET.

Melynek erejénél fogva hadügyminiszter úr rendeletére *Győzet* (előbb: *Nikpledon*) *Vincze* őrnagy úr, mmt az olasz légió parancsnoka, megbízatván minden olaszajkú egyének hadiszolgálatra leendő fölkeresésével s összegyűjtésével, e végből N.-Váradra indulni rendeltetett, engedtetvén nekie holnapi naptól számítandó nyolcnapos hivatalos tartózkodás,

Felhatalmaztatik ezennel nevezett őrnagy Úr, minden ott található olasz egyének, akár melly katonai rangban és akár melly magány vagy nyilvános s Álladalmi szolgálatban legyenek ők, azonnali öszve állítására és ide Debreczenbe leendő szállítására.

Ugyan e czélból felhívatnak minden polgári s katonai hatóságok, miszerint nevezett Őrnagy urat ebeli hivatalos eljárásában nem csak nem akadályozzák, hanem ha szükséges nekie, rendeltetése foganatosításául czélszerű segedelmet is nyújtani hivatalos kötelességüknek esmérjék.

Kelt Debreczen, Ápril 10.-én 849.

Stein Miksa s. k.

Ezredes vezér segéd.»

Április hó folyamán a 3. századot is sikerült felállítani, úgyhogy 1849 április 30-án az egész légió részletes állománya már a következő volt:

- 1. század:* 1 százados, — főhadnagy, 1 alhadnagy, 4 őrmester, 26 káplár, 2 dobos, 4 ács, 131 légionárius = *169 ember.*
- 2. század:* — százados, 1 főhadnagy, 2 alhadnagy, 6 őrmester, 27 káplár, 1 dobos, 4 ács, 123 légionárius = *164 ember.*
- 3. század:* 1 százados, — főhadnagy, — alhadnagy, 2 őrmester, 23 káplár, — dobos, 1 ács, 43 légionárius — *70 ember.*
- Összesen:* 2 százados, 1 főhadnagy, 3 alhadnagy, 12 őrmester, 76 káplár, 3 dobos, 9 ács, 297 légionárius = *403 ember.*

A rendszeresített állomány szerint egy század részére az alábbi létszám volt előírva: 1 százados, 1 főhadnagy, 2 alhadnagy, 2 őrmester, 12 káplár, 2 dobos, 2 ács, 120 légionárius = 4 tiszt, 138 főnyi legénység = 142 ember.

A már előbb említett, 1849 április 30-án szerkesztett állománytáblázat adataiból kivehető, hogy 1849 április 22-én a es. kir. 23. gyalogezredtől *Mazzoneri Adolf* százados, április 24-én pedig az olasz kiegészítésű es. kir. 13. gyalogezredtől 2 őrmester, 23 káplár, 1 ács és 43 közlegény lépett az olasz légió kötelékébe. Nem lehetetlen, hogy *Mazzoneri* százados mint hadifogoly jelentkezett a légióba való belépésre, de az is lehetséges, hogy átszökött a es. kir. seregtől. Kétséges azonban, hogy a es. kir. hadseregben tiszti rangot viselt volna, mert az 1848. évi, valamint a megelőző tizennyolc évben kiadott schematismusokban a *Mazzoneri* név egyáltalában nem fordul elő. A valószínűség az, hogy *Mazzoneri Adolf* a 23. gyalogezredben talán őrmester volt és csak a légióba való belépésekor kapott századosi rangot, ami az akkori forradalmi időkben, különösen valamely nem reguláris alakulatnál — amilyen a légió is volt — természetes is lehetett. A 13. gyalogezredbeli legénység minden valószínűség szerint a losonci rajtaütésnél (1849 március 14) esett a magyarok fogságába, mely alkalommal a nevezett ezredtől igen sok embert, többek között egy teljes századot fogtak el a honvédek.

A fogyatékok rovatában van kimutatva *Waldmann József* hadnagy április 14-én bekövetkezett halála.

A légió további kiegészítésére, az 1849. évi tavaszi és nyári hadjárat alatt, a es. kir. seregben harcoló olasz kiegészítésű ezredek szökevényeit és foglyait mindenkor igénybe vették. Kényszer nem volt; a hadifoglyok a légióba való belépésre önként határozták el magukat. Legtöbbször azonban a császári csapatoktól egyszerűen átszöktek.

A Magyarországon működő es. kir. hadseregben abban az időben a következő olasz kiegészítésű csapatok szerepeltek:

13. gyalogezred Rovigo és Padova vidékéről;
 23. « Lodi környékéről;⁶
 26. « Udine (Friaul) környékéről;
 44. « a milanoi tartományból;
 7. könnyűlovasezred, amelyről már megemlékeztünk.

Az olasz légió egyenruháját az alábbiak szerint határozták meg: fekete csákó, felső pereme alatt körülfutó piros-fehér-zöld zsinórral, térdigérő zöld kabát vörös gallérral és karhajtókával, két sor fehér gombbal, a nyak felső széle és a kabátszélek végig fehérrel szegélyezve, sötétszürke pantalló vörös szegéllyel. Fegyverzete és felszerelése a honvéd gyalogsapatokéval volt azonos (V. tábla).

Győzei Vince őrnagy a szervezés első munkálatait elvégezvén, másirányú alkalmazást kapott. Utódjául *Fedrigoni Kamill* századost tették 1849 május 22-én. Őrnaggyá való előléptetésére szintén javaslat történt. *Fedrigoni Kamill* a forradalom kitörésekor a cs. kir. 39. gyalogezredben szolgált mint másodszázados (Capitain-Lieutenant). A cs. kir. hadsereg 1848. évi Schematismusa szerint Arad város díszpolgára volt. Az egész 39. gyalogezred a honvédseregben küzdötte végig az 1848/49. évi magyar szabadságharcot.

A légió Debrecenben teljesített helyőrségi szolgálatot. Kisebb különítményei: Nagykállóban *Visentin* hadnagy, 2 káplár, 30 közlegény; Újfaluban 1 őrmester, 1 káplár, 30 közlegény. Még az ápnhsvégi állománytáblázat adatai szerint távol voltak: a nagyváradai ruhabizottságnál mint mesterember 2 közlegény; mint pék az élelmezésnél 2 közlegény volt vezényelve; végül a törzsfogházban 3 közlegény állott vizsgálat alatt. Május 22-én egyik századát Tiszafüredre indították, hogy ott a 43. honvédzászlóalj 3. osztályát váltsa fel.⁹ Ez a század később Debrecenbe visszatért és egyesült a légióval, amely, *Fedrigoni* őrnagy parancsnoksága alatt,¹⁰ még júniusban is ottmaradt.

Június második felében a légió parancsnokságát az egyidejűleg ezredessé kinevezett *Monti Sándor* vette át.

Monti Sándor, Piémont rendkívüli követe volt a magyar kormánynál. Előkelő olasz nemesi család sarjaként 1818-ban született Bresciában. Katonai nevelését a bécsi műszaki katonai akadémiában nyerte, ahonnan 1839-ben a *Hohenzollern-Hech ingen* (2.sz.) könnyűlovas-(chevauxlegers) ezredhez avatták fel. 1842-ben főhadnaggyá lépett elő. Az 1848. évi olasz szabadságmozgalmak Bresciában találták. *Monti*, mint olasz hazájának lángoló lelkű fia, tiszti rangjáról lemondott és szolgálátát nemzetének ajánlotta fel. Igen jeles és képzett tiszt volt.

Szülővárosában megszervezte a nemzetőrséget és a felkelés alkalmával a császári csapatok kiűzésénél annyira kitüntette magát, hogy a város és a tartomány katonai parancsnokává nevezték ki.

A lelkes olasz hazafi a lakosságból és az átpártolt es. kir. katonákból tekintélyes erőt szervezett, egész hadosztályt, amelyet *Allemandi* tábornok tiroli megfigyelőhadtestéhez osztottak. *Monti Sándor*, őrnagyi ranggal, vezérkari főnöke lett ennek az olasz hadtestnek.

Allemandi utódja, a későbbi 1866. évi olasz-osztrák háborúból is ismeretes *Durando Jakab* tábornok, Montival igen meg volt elégedve és a Monte Suellonál (1848 május 22) vívott harcban tanúsított vitéz magatartásáért, amellyel személyesen vezetett egy zászlóaljzat az osztrák jobbszárny ellen rohamra és ezzel eldöntötte az ütközet sorsát, alezredessé léptette elő.

Amidőn a tiroli megfigyelőhadtestnek a custozai csata (1848 július 23-25) következtében vissza kellett vonulnia, *Monti* két zászlóaljjal védelmi állásra rendezkedett be, amivel feltartóztatta az előnyomuló osztrákokat és biztosította a hadtest zavartalan elvonulását.

Rövidesen ezután magyarországi rendkívüli követté ne-

II. TÁBLA.

Báró Monti Sándor ezredes mellképe,
eperjesi Kuzmik Livia szobrászművésztől.
Brescia városának ajándékozta a Korvin Mátyás egyesület.

III. TÁBLA.

ALLA MEMORIA
DELLA
LÉGIONÉ ITALIANA
CHE NEL MDCCCXLIX
SOTTO IL COMANDO
DEL COLONNELLO BARONE ALESSANDRO MONTI
CONSACRO CON IL SANGUE EROICAMENTE VERSATO
NELLE BATTAGLIE PER LA COMUNE INDIPENDENZA
LA FRATERNITÀ D'ARMI ITALO-MAGIARA

*Az olasz légió emlékére, mely 1849-ben báró Monti Sándor ezredes parancsnoksága
alatt
áldozta csatákban hősileg ontott véréét az olasz-magyar közös függetlenségért és
fegyver-
barátságért).*

QUESTA COLONNA
DELL'ANTICO FORO ROMANO
DONO LA CITTÀ DI ROMA
AUSPICE
L'ASSOCIAZIONE ITALO-UNGHERESE
L'ANNÒ MCMXXVIII. VI. ERA FASCISTA

*(A régi római Forumnak ezt az oszlopát Róma városa ajándékozta az Olasz-magyar
Társaság kezdsére 1928-ban, a Fascismus VI. évében).*

MIKOR A RÉGI ROMAI ERÉNYEK SZELLEMÉBEN
ÚJJÁSZÜLETETT OLASZ NEMZET MEGÚJITÁ
TESTVÉRISÉGÉT A MAGYARRAL,
AZ ÖRÖK RÓMA
E NAGYLELKŰ ADOMÁNYA FELÁLLÍTATOTT BUDAPESTEN
MCMXXIX MÁJUS XVIII
HÁLÁS MEGEMLÉKEZÉSSSEL
A BRESCIAI BÁRÓ MONTI SÁNDORRÓL ÉS AZ OLASZ LÉGIÓRÓL
MINT A MAGYAR SZABADSÁG HŐSI BAJNOKAIRÓL.

A KORVIN MÁTYÁS MAGYAR-OLASZ EGYESÜLET KEZDSÉRE
A MAGYAR KIR. KORMÁNY ÉS BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS
EZ OSZLOP FELAVATÁSÁNÁL
ÜDVÖZÖLTE MINT BARÁTI VENDÉGEIT
RÓMA KORMÁNYZÓJÁT, BRESCIA VÁROS,
AZ OLASZ-MAGYAR EGYESÜLET ÉS A FASCISTA OLASZORSZÁG
KIKÜLDÖTTEIT.

Az olasz légió gyalogos katonája.

V. TÁBLA

vezték ki. Ismételten megkísérelte, hogy a magyar határt Törökországon át, a Duna mentén átlépje, de kísérletei mind meghiúsultak. Május elején a szard külügyminiszter visszahívó rendeletét kapta, amelyben tudatták vele a novarai vesereséget és a további olasz ellenállás céltalanságát.

Monti azonban nem ment haza. Gondolta, hogy a közös ellenség, a császári hatalom ellen a magyar szabadságharc küzdelmeiben is az olasz nemzet céljait szolgálja. Miután végre sikerült átkelnie a Dunán, május 12-én Debrecenbe ért, hol azzal a kéréssel fordult Magyarország kormányának fejéhez, *Kossuth Lajos*hoz, hogy az olasz légió parancsnokságát átvehesse. *Kossuth* a haditapasztalatokkal rendelkező vitéz férfiú kérését szívesen teljesítette és a hadügyminiszterrel, *Görgey Arthur* tábornokkal egyetértve, *Monti Sándort* ezredesi rangban az olasz légió parancsnokává nevezte ki.

A légió ebben az időben (június közepén) már hat századból álló teljes zászlóaljat alkotott; tisztikarának névsora a következő volt:

<i>Monti Sándor</i> ezredes	?
<i>Fedrigoni Kamill</i> őrnagy	49 május 25.
<i>de Paoli Ferenc</i> százados	48 december 20.
<i>Mazzoneri Adolf</i> „	48 „ 22.
<i>Caprin József</i> „	49 január —
<i>Burlina Sándor</i> „	49 „ 1.
<i>Spegazzini Péter</i> „	49 „ 1.
<i>Pozsoni József</i> főhadnagy	49 „ 1.
<i>Lecchi János</i> „	49 „ 1.
<i>Turánszki Tamás</i> „ (sgt.)	49 május 16.
<i>Palasso Valentin</i> „	49 június 1.
<i>Galvani Jenő</i> „	49 „ 1.
<i>Visentin Angelo</i> hadnagy	49 január 1.
<i>Streitmann Lipót</i> „	49 május 1.
<i>Tamasca József</i> „	49 június 1.
<i>Nitsch János</i> „	49 „ 1.
<i>de Angelis Kajetán</i> „	49 „ 1.
<i>Naményi Antal</i> „	49 „ 1.
<i>Sural Éde</i>	49 „ 1.

Monti ezredes, a parancsnokság átvétele alkalmával, olasz nyelven napiparancsot intézett katonáihoz. Ennek magyar fordítása a következő:

«Olasz katonák! Olaszország a messze távolból büszkén és szeretettel tekint reátok. Méltó fiainak tart benneteket, akik a magyarok testvéri földjén az olasz nevet nagyrabecsültté és kedvessé fogjátok tenni. Midőn a rosszlelkű Habsburg gonosz fortélyokkal egy nemes nemzet kárára akart titeket zsarnoki uralmának eszközéül felhasználni egy olyan nemzet ellen, amely, mint a tiétek is, az önállóság legmagasztosabb javáért vérét ontja: ti szuronyaitok hegyével válaszoltatok a zsarnoknak. Magasztos válasz! Megmutattátok, hogy mily módon értelmezték a katona feladatát és becsületét; bebizonyítottátok, hogy az olasz kebeleiben századok óta sértetlenül lobog a szabadság szent tüze. Olyan érdemeket szereztetek a hazának, hogy az méltóan meg fog jutalmazni az elszenvedett fáradozásokért és áldozatokért. Máris elrendelték, hogy neveiteket arany betűkkel véssék be megfelelő emlékkövekbe, az utódok okulására. Rajta, testvérek, végezzétek be dicső vállalkozásokat. A palermói, milanói, goitói, velencei hősökhez hasonlóan, tartsátok fenn továbbra is nemzetetek becsületét a magyarok halhatatlan csapatai között. Bosszú az a kiáltás, mely földeitek és az osztrák-horvát hordák által elpusztított házaitek felől hozzátok jön és bosszú legyen a ti harckiáltástok. Gyülekezzetek mindnyájan a háromszínű lobogó, a szabadság ezen szent szimbóluma köré egy gondolattal és egy fogadalommal: Halál az osztrák gyilkosra !

Éljen Magyarország! Éljen Olaszország.»

Nemsokára a magyar kormány az olasz légió részére díszes selyemzászlót adományozott, amelyet nagy ünnepélylvel avattak fel Debrecenben.

Monti ezredes néhány nap múlva parancsot kapott, hogy légiójával Szolnokra meneteljen. Itt azonban csak néhány napot töltött, mert tovább indították Szegedre, ahová július elején be is érkezett. Innen *Monti*, július 4-én, francianyelvű magánlevélben¹² fordult *Kossuth Lajos* kormányzóhoz. Úgy a maga, mint az egész légió nevében kérte, hogy a magyar seregben szolgáló olasz csapatokat egyesítsék; különösen kérte, hogy a régi Zamm-féle 16. gyalogezred zenekarát az olasz légióhoz rendeljék, a nem olasz nemzetiségű tiszteket pedig a légiótól más csapatokhoz helyezték át.

Ugyanezen a napon még az alábbi magyar fordításban közölt, párhuzamosan német és olasz nyelven fogalmazott kérvényt¹³ terjesztette fel a kormányzóhoz (VII. tábla):

«Mint a Magyarországon szervezett olasz légió felelős parancsnoka és mi, annak tisztjei, altisztjei és leghétségese, egyhangúlag követeljük, hogy a volt *Zanini*-ezrednek Zarándmegyében elhelyezett két százada, valamint *Spegazzini*¹⁴ századosnak jelenleg Berettyóújfalun levő szállítmánya, olyan gyorsan, amint lehetséges, a mi testületünkbe bekebeleztessek.

Az a csapat demoralizálva van és gyáva parancsnokok vezetik, akik azt merészelték neki mondani, hogy nem hivatásuk az ellenséggel megütközni és elsőként futottak meg az ellenség elől; az a csapat bemocskolja az olasz nevet, amelyet nagyrabecsülni, tisztelni a légió legszentebb kötelességének tart.

Ha mi megesküdtünk, hogy a baráti Magyarországnak tett ünnepélyes eskünket megtartva győzünk vagy

halunk, úgy jogosan szűlnek szomorú eredményt azok a tettek, amelyekért a tőlünk különlevő osztagokat terhelő a felelősség és amelyek magyar testvéreinknek belénk vetett bizalmát csökkentik.

Reméljük, hogy a hadügyminisztérium sürgős kérésünket méltányolja. Nem akarunk kitéve lenni a kényszernek, nyíltan tiltakozunk az ellen, hogy olyan kis osztagok a légió kebeléből külön választassanak, valamint tiltakozunk az abból eredő kellemetlen következmények ellen is és azokat a reakcionánusokat, akiket bajtársaink demoralizálásáért a felelősség terhel, a nyilvánosságnak adjuk át áldozatul.

Ciribini János katona s. k.

Barbieri Antal katona s. k.

Bemmi Bódog katona s. k.

Libanore Antal káplár s. k.

Zilio János őrmester s. k.

Grigoli János káplár s. k.

Morandelli Antal őrmester s. k.

Banziga Lajos káplár s. k.

Ceselin Endre őrmester s. k.

Ferrari Angelo hadnagy s. k.

Righelli János hadnagy s. k.

Vedova Jácint hadnagy s. k.

Custa Sixtus hadnagy s. k.

de Angelis Kajetán Lajos hadn. s. k.

Berlendis Mihály hadnagy s. k.

*Beltrame*¹⁵ százados sgt. s. k.

Mazzoneri Adolf százados s. k.

Caprin százados s. k.

*Merlo*¹⁶ őrnagy s. k.

Monti ezredes s. k.»

Ennek a beadványnak másodpéldányát¹⁷ július 5-én a magyar hadügyminisztériumhoz terjesztették fel. Aláírták: *Ciribini János* és *Chiappa Angelo* katonák, *Felon Pál* és *Scarpa Péter* káplárok, *Mascolchin Péter* és *Rosebin Ede* őrmesterek, *Righelli János* és *Vedova Giacinto* hadnagyok, *Mazzoneri Adolf* százados, *Merlo* őrnagy és *Monti* ezredes.

Július 6-án *Monti*, ugyanezen ügyben, a magyar fordításban alább következő előterjesztést¹ intézte, német nyelven, a hadügyminisztériumhoz:

Viva l'unione dei popoli, viva l'Ungheria, viva l'Italia!

Stazione principale di Budapest, L. 1849.

Monte Sándor
 Generalleutnant

Ex archivo bellico hungarico
 Budapest

Io sono responsabile di fronte alla
 gente italiana in Ungheria, e nei
 ufficiali, enti ufficiali, e subalterni
 facenti parte di questo corpo. Demmo
 l'incarico a due compagni del 1.º
 gimento di fanteria che trovarono distesa
 nella battaglia di Senta, il corpo
 nel trasporto del Capitano Szegedényi,
 che era tornato a Budapest di
 persona, vengono guardati prima di
 essere ammessi al nostro corpo.

Non voglio che si consideri questo
 troppo. Un comandante reagendo
 a ciò, del resto non si ammette che le
 loro destinzioni non siano revocabili.
 Per contro il nemico, si fuggiva nei
 primi si fecero alle strette - spesso si
 trovava il nemico italiano, e nel cir-
 colo della legione intralciavano
 le nostre operazioni e rispetti.

Ma abbiamo tutti giurato di stare
 fedeli e morire per questo giuramento,
 che protestiamo all'unanimità Ungheria.

Il mio onore e quello del mio paese
 vengono compromessi da questa
 gente e dai suoi ufficiali. Ma io, ufficiale
 e soldato, ho fatto il mio dovere e
 spero che il mio paese non
 sia offeso da questa gente. Demmo
 l'incarico a due compagni del 1.º
 gimento di fanteria che trovarono
 distesa nella battaglia di Senta,
 il corpo nel trasporto del Capitano
 Szegedényi, che era tornato a
 Budapest di persona, vengono
 guardati prima di essere ammessi
 al nostro corpo.

Non voglio che si consideri questo
 troppo. Un comandante reagendo
 a ciò, del resto non si ammette che le
 loro destinzioni non siano revocabili.
 Per contro il nemico, si fuggiva nei
 primi si fecero alle strette - spesso si
 trovava il nemico italiano, e nel cir-
 colo della legione intralciavano
 le nostre operazioni e rispetti.

«Van szerencsém a hadügyminisztériumnak mellékelten beküldeni a légió előterjesztését, amelyből látható, hogy abban milyen szellem uralkodik. Egyben emlékeztetbe kell hoznom azokat a feltételeket, amelyeket szabtam, mielőtt a légió parancsnokságát átvettem:

Függetlenség a már elődeim által tisztté tett egyének kiválasztásában és eltávolításában és az összes idegen nemzetiségű tisztek áthelyezése. Olasz könnyűdandár harcászati szervezése piemonti mintára, tekintetbe véve a magyar hadi viszonyokat.

Szabad megválasztása annak a hadtestnek, amelyben a dandár működni fog.

Jó ruházat és felfegyverzés, részben puskákkal, részben kurtályokkal, a magyar hadseregben szolgáló régi olasz katonák és egyes osztagok, beleértve a Zamm-féle zenekart, a légió-parancsnokságnak át fognak adadni. Sajnos azonban, azt kellett látnom, hogy ezen feltételek megvalósítása terén nehézségekkel kell küzdenem, amelyek a légió gyors szervezését akadályozzák és amelyek másrészt, a minisztérium erélyes közbelépése esetén, azonnal elháríthatók lettek volna. Így például a kiadott miniszteri rendeletre támaszkodva, tiszteket küldtem a különböző hadtestekhez, hogy katonáimat elhozzák. Eredmény nélkül kellett visszatérniük. Az egyes parancsnokok vagy azzal hozakodtak elő, hogy a kérdéses parancsot még nem kapták meg, vagy pedig a saját kedvük szerint magyarázták azt. Az ígért 1000 puská és 200 kurtály még nincs kiutalva. A Zamm-zenekart eddig mar ide lehetett volna rendelni. En, a tisztikar és a legénység, egyáltalán nem szándékozunk lemondani ezen hátrózott tulajdonunkról.

A *Lukáts* kormánybiztos úr részéről nekem meg-

ígért 1000 nemzeti egyenruhára való zöld és vörös posztót, *Fedrigoni* őrnagynak Pesten folyó évi június 30-án kelt jelentése szerint, megtagadták.

Schönfeld József és társa helybeli cég kötelezte magát, hogy abban az esetben, ha a légió ruházatához szükséges posztó Pesten nem volna készletben, lehetőleg olcsó áron itt fogja előteremteni.

Ami az olasz könnyűlovasokat illeti, miután ők az olasz névnek becsületet szereznek és most is nagyon el vannak foglalva, nem kívánom, hogy Szegedre jöjjenek; inkább arra gondolok, hogy a légióval, mihelyt csak lehet, hozzájuk csatlakozzam. Kérem azonban egy miniszteri rendelet kiadását, amely szerint az az osztag a légió szerves részének tekintendő.

Mínthogy pedig a légió fiatal tagjai a lovassághoz jelentkeznek és nekem ugyancsak a *Kress*-ezredtől most 15 jó kiképzőm van, tehát felállítok egy póttárat, melynek főparancsnokságával *Del Bene*¹⁹ lovasszázadost bízom meg és kérem 40-50 pótlónak felszereléssel együtt való kiutalását. *Merlo* százados úr átveszi az 1. zászlóalj parancsnokságát, ezért kérem őrnaggyá való kinevezését, valamint a mellékelt előléptetési javaslat fogantatását, továbbá a mellékelt névjegyzékben foglalt, a légióban levő idegen nemzetiségű tiszt uraknak honvéd zászlóaljokhoz való áthelyezését.

A magyar kormánynak teljes bizalommal kellett engem és honfitársaimat megajándékoznia, amidőn a légió parancsnokságával megtisztelt. Azért veszem igénybe most a hadügyminisztérium tevékeny támogatását, amelyről már meggyőződtem. Úgy nekem, mint alárendeltjeimnek kívánsága, hogy mielőbb a harctérre menjünk. Egyszersmind azonban el kell állanom vállal-

kozásomtól, ha nem lesznek meg ahhoz az eszközök, amelyekkel őket az igaz célhoz vezethetem.

Beltrame százados légió-segédtszettel meghatalmazással ellátva küldöm a Pesten még található összes emberek összegyűjtése, valamint minden szükséges ruházati cikk elküldése végett.

Monti colonnello s. k.»

Kossuth Lajos kormányzó a július 4-én hozzá felterjesztett, előbb ismertetett kérvényt július 8-án Ceglédről, ahol éppen tartózkodott, 9102. K. szám alatt a következő sorok²⁰ kíséretében küldte a hadügyminisztériumnak:

«Az olasz légió s parancsnokának, *Monti* ezredesnek ide mellékelte kérvényét azon megjegyzéssel küldöm át a minisztériumnak, hogy a magyar hadseregben szolgáló olasz csapatok egyesítését magam is óhajtom, de ezt jelen állásunkban bajosan látom kivihetőnek, mivel e csapatok szerteszét vannak. Az olasz légiót tehát a hadügyminisztérium erre nézve ily értelemben legyen szíves értesíteni, hozzáadván, hogy ezen egyesítés, ha kissé jobb rendben leszünk, semmiesetre el nem maradand.

Ami a *Zanini* nevű ezred zenekarának a légióhoz rendelését s a tiszti felterjesztést illeti, azt a minisztérium teljesíteni s végre a légióbeli nem olasz tisztek más zászlóaljakra leendő beosztása iránt intézkedni szíveskedjék.»

Monti ezredes a legnagyobb eréllyel feküdt neki, hogy a parancsnoksága alatt lévő légiót minél számottevőbb csapattá fejlessze. Úgy az említett két gyenge Zammi-század, valamint

a Berettyóújfalun levő szállítmány bevonulása, továbbá az egyre tömegesebben jelentkező olasz nemzetiségű szökevények annyira emelték a létszámot, hogy az megközelítette az 1000 főt.

A magyar hadügyminiszterhez július 6-án intézett felterjesztésében említett lovasosztag is megalakult. Az igaz, hogy (leginkább lovak hiányában) eleinte nem volt alkalmazható mint lovasság, azonban kiképzése serényen folyt úgy, hogy *Monti* már július 25-én a légió lovas-százada részére 50 darab teljesen felszerelt hátszló kiutalását kérte a hadügyminisztériumtól.²¹

A légió részletes szervezetét és létszámát az 1849 július 16-án olasz nyelven szerkesztett és magyar kivonatos fordításban itt következő állománytáblázat adatai tüntetik fel:²²

1. zászlóalj:

- 1. század:* 1 százados 1 főhadnagy, 1 alhadnagy, 5 őrmester,
10 káplár, 2 dobos, 2 ács, 99 legionárius = 121 ember.
- 2. század:* — százados, — főhadnagy, 4 alhadnagy, 4 őrmester,
10 káplár, 2 dobos, 2 ács, 100 legionárius = 122 ember.
- 3. század:* 1 százados 1 főhadnagy, 3 alhadnagy, 4 őrmester,
10 káplár, 2 dobos, 2 ács, 100 legionárius = 123 ember.
- 4. század:* 1 százados, 1 főhadnagy, 3 alhadnagy, 5 őrmester,
10 káplár, 2 dobos, 2 ács, 100 legionárius = 124 ember.
- 5. század:* 1 százados, 1 főhadnagy, 3 alhadnagy, 3 őrmester,
14 káplár, 2 dobos, 1 ács, 101 legionárius = 126 ember.
- 6. század:* — százados, 1 főhadnagy, — alhadnagy, 2 őrmester,
16 káplár, — dobos, — ács, 62 legionárius = 81 ember.

2. zászlóalj:

- 1. század:* 1 százados, 1 főhadnagy, 1 alhadnagy, 2 őrmester,
12 káplár, 2 dobos, 2 ács, 80 legionárius = 101 ember.
- 2. század:* 1 százados, 1 főhadnagy, 1 alhadnagy, 2 őrmester,
12 káplár, 2 dobos, 2 ács, 80 legionárius = 101 ember.

Vadászszázad (cacciatori): — százados, — főhadnagy, 1 alhadnagy, 1 őrmester, 76 káplár, — dobos, — ács, — legionárius = 78 ember.

Lovasság: 1 százados, — főhadnagy, — alhadnagy, 1 őrmester, 3 káplár, — dobos, — ács, 52 legionárius, 17 ló = 57 ember, 17 ló.

Összesen: 7 százados, 7 főhadnagy, 16 alhadnagy, 28 őrmester, 169 káplár, 14 dobos, 13 ács, 721 legionárius, 17 ló = 956 ember, 17 ló.

A «cacciaton» valószínűleg válogatott csapat volt, talán hasonló a világháborúban szintén válogatott emberekből álló rohamcsapatokhoz.

A cacciaton és a lovasság esetleges külön egyenruhájára vonatkozólag nincsenek adatok. Valószínűleg azonos volt a légió számára rendszeresített ruházattal. Az Erdélyben működő *Kress-féle* olasz könnyűlovasok az egész szabadságharc alatt régi egyenruhájukat viselték, amely a következő volt: A közös hadsereg dragonyosainak a legutóbbi időkig viselt sisakjával majdnem azonos főveg, egy sor sárga gombbal ellátott fehér frakk, karmazsinpiros hajtókával; fehér szegélyzetű világoskék pantalló, a nadrágszárak alsó részén fellábikráig fekete bőrrel borítva; fehér köpeny karmazsinpiros gallérral (VI. tábla).

Monti ezredes, hogy katonái lelkiületét növelje, szinte érezve, hogy a légióra nehéz napok következnek, július 9-én olasznyelvű kiáltványt bocsátott ki (VIII. tábla). Ez a kiáltvány magyarázatosan így hangzik:

«Olasz katonák! Az ok, amiért harcoltok, a népek szabadságáért való küzdelem a zsarnokság igája ellen.

A katonának ismernie kell az okot, amelyért vérét ontja és feláldozza, mert különben csúnya és vak esz-közzé válik.

A katona a nép gyermeke, tehát érdekei azonosak a népével és országával. Most elérkezett annak az ideje, amikor minden becsületes embernek vissza kell rettennie attól a gondolattól, hogy a katonát saját hazájának és nemzetének, valamint saját érdekének ügye iránt harcoltassák.

Es íme, még sokan vannak honfitársaink közül, akik a buta és barbár oroszhoz, a tudatlan osztrákhöz és horváthoz hasonlóan, a zsarnokok vak eszközeként engedik magukat felhasználni hazánk szabadsága és jóléte ellen!

Katonák! Akarom, hogy magyar testvéreinkhez és ama dicső honfitársainkhoz hasonlóan, akik a közös ellenség ellen harcolnak Olaszországban, Magyarország és Olaszország dicsőséges és közös ügyét megismerjétek és attól áthatva legyetek. Beszélni fogok nektek tehát mint becsületes ember és barát.

Európa népei, miután megelégtették uralkodóik zsarnokságát, 1848 februárja óta egymásután: franciák, olaszok, németek, magyarok és lengyelek, mindezen népek kivétel nélkül felkeltek és fellázadtak ama fejlődelmek ellen, akik hitszegő módon és hálátlanul a szükség pillanatában szabadságot ígértek alattvalóiknak, csakhogy pénzt és katonát kaphassanak tőlük, akiket aztán saját népeik elnyomására használtak fel.

Az összes népek fellázadtak, igen sok vér ömlött az elnyomók alóli felszabadítás céljából; az eredmény azonban nem mindenütt volt ugyanaz. Sok országban sikerült a zsarnokoknak a rendelkezésükre álló elvakított katonákkal és pénzzel népeiket jobban elnyomni, mint valaha.

Katonák! Sok igen szép várost pusztított el az ágyú, bátor és nemes emberek ezreit lötték agyon és akasz-

tották fel az aljas zsarnokok parancsára, akik elhatározták, hogy a szabadság minden fellángolását és mindenféle népjog gondolatot irgalmatlanul kiirtanak.

Magyarország és Olaszország azonban, mely országokat Ausztria császárajának istentelen befolyása alatt a legridegebben gyötörték, mindeddig hősiezen tartják magukat ebben a szent és fenséges harcban.

Az Ausztria által egyformán sanyargatott magyarok és olaszok szoros szövetséget kötöttek és mindketten egymásért fognak harcolni a közös ügyért, azaz leverni az osztrák zsarnokságot.

Olaszok! A fájdalom vad bosszúra fog titeket serkenteni, ha megtudjátok, hogy Milánót, Bresciát, Vicenzát, Trevisót, Velencét, Udinét, Peschierát, Bolognát, Anconát és híres hazátoknak annyi sok más városát összebombázták, felégették, elpusztították; ártatlan szüleit, fiú- és leánytestvéreiteket a horvát barbárok és Ausztria többi hóhérai kegyetlenül üldözték és meggyilkolták. Ezért olaszok, drága fegyvertársaim, tudjátok meg, hogy a gyönyörű Velence több mint egy éve bámulatos vitézséggel veri vissza a bécsi gyilkos támadásait, tudjátok meg és velem együtt legyetek büszkék, oh testvéreim, hogy az örök Róma, mely a papok igája alól több mint egy éve felszabadult, most négy gyalázatos hatalom betörése ellen védekezik és a rómaiakhoz, az olasz nép közös és halhatatlan őseihez méltó hősiességről tesz tanúbizonyságot.

Katonák ! Ha ereitekben igaz olasz vér folyik, büszkének kell lennetek, tomboljatok és kiáltátok velem: fegyverre, bosszúra!

Nézzetek körül itt magyar szövetségesetek és testvéreitek országában és látni fogjátok, hogy mit tud egy

nép tenni, amely elhatározta magát szabadsága kivívására és amelyet jól vezetnek. Ha Olaszország, kedves hazátok, most egységes és egyesítve volna, mint Magyarország és ha oly hatalmas ember vezetné, mint *Kossuth*, akkor Ausztria trónusa ma már nem zsarnokoskodna tovább két annyira nemes, vitéz és szabadságra méltó nép felett. Tehát *Kossuth*, ez az egyszerű ügyvéd, a nép fia, Istentől ihletve és segítve Magyarország, Olaszország és az egész művelt Európa legszentebb ügyének diadaljutásán fáradozik. *Kossuth* mint ahogy magyar, egyben olasz is, ő a mi közös felszabadítónk.

Magyarország és Olaszország egyesítve és jól vezetve, elég erők ahhoz, hogy szükség esetén az örök pokol hatalmával is szembeszállhassanak, ha az az orosz és osztrák szuronyokkal akarná elpusztítani mindazon adományokat, amelyeket az égből az emberekre szórtak vagy ha a szabadság és műveltség minden szikráját akarná kioltani.

Barátaim! E közben a legvigasztalóbb, amit mondhatok nektek, az, hogy ama pillanatban, amidőn az orosz hordák a Habsburg zsarnokok támogatására megindultak, a szövetség a magyarok, Róma, Sardinia, Lombardia és Velence népei között megszilárdult.

Olaszország népei és a magyarok testvérként tekintenek egymásra és *Kossuth* nevét, a szabadság eme második Krisztusát, minden olasz ügy áldja, mint ahogyan Magyarországon is a mi *Mazzininkat*, *Martint* és *Azegliot* tiszteletben tartják.

Most tehát megértitek a szent ügyet, amelyért harcoltok és büszkéek vagytok, tudva azt, hogy az olasz légió itt a mi hazánkat képviseli és hogy az két nagy és nemes nép összekötő kapcsát alkotja, amelyek arra vannak

Soldati Italiani!

La causa per la quale vi battete, è quella della libertà del popolo contro il giogo della tirannia.
Il soldato per non esser vile e cieca macchina; bisogna che conosca la causa per la quale offre e sparge il suo sangue.

Il soldato figlio del popolo ha i medesimi interessi del popolo, e del paese a cui appartiene, ed il tempo ormai è giunto, ove ogni uomo onesto loorridice a pensare che il soldato si possa impiegare per combattere contro la causa, e contro gli interessi della sua propria patria e nazione.
Eppure vi sono molti ancora de' nostri compatrioti, che al pari del barbaro e stupido Russo e dell'ignorante Croato ed Austriaco, si lasciano adoperare come ciechi istrumenti dei tiranni contro la libertà ed ogni benessere della nostra patria!

Soldati! voglio che ai pari dei nostri fratelli ungheresi, e di quei nostri gloriosi compatrioti che si battono in Italia contro il comune nemico — conosciate e siate penetrati dalla comune e gloriosa causa dell'Ungheria e dell'Italia. Vi parlerò dunque da amico ed uomo d'onore.

I popoli dell'Europa, stancati dalla tirannia dei sovrani, dal Febbrajo 1848 in poi, un dopo l'altro: Francesi, Italiani, Tedeschi, Magyari, e Polacchi — tutti i popoli senza eccezione s'innalzarono, rivoltandosi contro quelli dei loro principi, che spergiuri ed ingrati, in momenti di bisogno promettevano delle libertà per ottenere dai loro sudditi del danaro e dei soldati, e non ne fecero poi altro uso, che per l'oppressione dei propri popoli.

Tutti i popoli si sollevarono, e sparsero non poco sangue per liberarsi dai loro oppressori; ma non tutti finora con eguale successo. In molti paesi i tiranni per mezzo del danaro, e dei soldi acciacciati che avevano alla loro disposizione, riescono ad opprimere più che mai i loro popoli.

Soldati! molte bellissime città furono distrutte col cannone, migliaia di generosi e prodi uomini furono fucilati, impiccati al comando d'infami tiranni, che si proposero di estinguere ogni scintilla di libertà, ogni idea del diritto del popolo.

L'Ungheria e l'Italia però, questi paesi acerbissimamente maltrattati dall'influenza sacrilega dei Sovrani d'Austria, tutt'ora valorosamente si sostengono in questa lotta grandiosa e santa.

I magyari e gli italiani egualmente non cessano dall'Austria, formarono stretta alleanza fra di loro, e combatteranno l'uno per l'altro, e tutti e due per una causa comune: vale a dire per abbattere la tirannia austriaca.

Italiani! il dolore vi trascinerà a furiosa vendetta quando saprete che Milano, Brescia, Vicenza, Treviso, Venezia, Udine, Peschiera, Bologna, Ancona, e tante altre città dell'illustre vostra patria, furono bombardate, bruciate, distrutte; i genitori, fratelli, e le sorelle vostre innocenti dalle mani barbare di Croati, ed altri schiavi d'Austria crudelissimamente perseguitati ed assassinati. Eppur Italiani! cari miei compagni d'armi! sappiate — che la superba Venezia da più di un anno con ammirabile bravura respinge gli attacchi dell'assassino di Vienna; sappiate, ed insuperbite con me, o fratelli, che l'eterna Roma da più di un anno libera dal giogo dei preti, ora si difende contro l'invasione di quattro infami potenze, e da prove di valore degne de' Romani, i comuni ed immortali antenati del popolo italiano.

Soldati! se vero sangue italo scorre nelle vostre vene, voi dovete insuperbire e fremere, e gridare con me: Alle armi! Alla vendetta!

Guardatevi intorno qui nel paese de' vostri alleati e fratelli magyari, e vedrete quanto può fare una nazione risolta ad esser libera, se bene è condotta. Se l'Italia, nostra cara patria fosse una ed unita come l'Ungheria, — e fosse guidata da un uomo immenso come Kossuth — a quest'ora il trono d'Austria non eserciterebbe più la sua tirannia sopra due popoli tanto generosi, tanto bravi, e degni della libertà. Ebbene! questo Kossuth, semplice avvocato, uomo del popolo, è aspirato e sostenuto da Dio per far trionfare la santissima causa dell'Ungheria, dell'Italia, e di tutta l'Europa civilizzata — Kossuth è dunque italiano come egli è magyaro, e il comune nostro liberatore.

L'Ungheria è l'Italia unite e ben condotte sono forti abbastanza per affrontare, se fosse bisogno, il potere dell'inferno stesso, s'egli volesse per mezzo di bajonette austriache e russe distruggere ogni semenza profusa dal cielo su gli uomini, s'egli volesse estinguere ogni scintilla di libertà e di civilizzazione.

Frattanto, amici miei! ciò che vi posso dire di più consolante si è: che nel momento ove le orde russe si mossero a sostegno dei tiranni d'Abisburgo — nel medesimo momento l'alleanza tra i magyari e i popoli di Roma, di Sardegna, e del Lombardo-Veneto si è fermamente consolidata.

I popoli d'Italia ed i magyari si riguardano ora come fratelli, ed il nome di Kossuth, questo secondo Cristo della libertà, è benedetto da ogni italiano, come sono venerati in Ungheria i nomi dei nostri Mazzini, Masini, ed Azzeglio.

Ora dunque! Comprendete la santa causa per la quale combattete, ed insuperbite, sapendo che la Legione italiana rappresenta qui la nostra patria, e ch'essa serve di vincolo d'alleanza tra due grandi e generosi popoli, destinati a rompere ed annientare il giogo della tirannide.

Ora u, camerati! Lasciate che queste parole del vostro Colo nello penetrino fino al fondo del vostro cuore, ch'esse v'ispicino di quell'eroismo che s'ammira nei vostri fratelli d'Italia.

Il barbaro di Mosca s'avvicina — ma guai a lui! credete a me, qualunque via, qualunque direzione prenderà per il momento l'armata in cui serviamo — la tirannia infine sarà sconfitta, e tornerete condotti da me nella cara vostra patria, nell'Italia libera, che vi riguarderà con

supremo e riconoscenza
Szegediu il 9. Luglio 1849.

Colonello Alessandro Monti.
Maggiore Merlo.

Nyamaty, Gyula, Kossuth, 1849.

1849. 11. 9.

hivatva, hogy a zsarnokság igáját megtörjék és megsemmisítsék.

Bajtársak! Ezredesetek eme szavai hassanak szívetek legbelsejébe, azt megtöltve azzal a hősiességgel, amelyet olaszországi testvéreitekben csodálunk.

A moszkvai barbár közeledik, de jaj neki! Higgyetek nekem, bármilyen útra, bármilyen irányba fog is tereledni most a hadsereg, amelyben szolgálunk, a zsarnokság a végén vereséget szenved és vezérletem alatt vissza fogtok térni szeretett hazánkba, a szabad Olaszországba, mely büszkeséggel és elismeréssel fog rátok tekinteni.

Szeged, 1849 július 9.

Monti Sándor ezredes, s. k.

Merlo őrnagy, s. k.»

A kiáltványt Szegeden, *Grün János* nyomdájában nyomatták ki és a légió tagjai között szétszöszötték. *Monti* ezredes egy példányt, francia nyelvű levél kíséretében, felterjesztett a kormányzóhoz, mellékelve a magyar ügyekről szóló néhány külföldi hírlapkiadványt is.²³

A légió ruházatához, felszereléséhez és fegyverzetéhez még szükséges anyagot a hadügyminiszter kiutalván, a csapatok harcrakész állapotba helyezése nagy lépéssel haladhatott tovább. Erre szükség is volt, mert *Monti* július 29-én a Szegeden székelő hadügyminisztériumtól az alábbi rendeletet²⁴ kapta (német nyelven):

«Ezredes úr köteles légiójának 2-3 századát a leg-sürgősebben felszereltetni és felfegyvereztetni, hogy azok legkésőbb holnap reggel az itteni táborba vonulhassanak. Általában kövessen el Ezredes úr mindent, hogy az olasz légió a legrövidebb idő alatt harcrakész legyen.»

Ugyanezen napon 3925/B. szám alatt a hadügyminiszterium az alábbi, eredeti németnyelvű rendeletet adta *Kiss Ernő* altábornagy, országos vezénylőtábornoknak:²⁵

«Az itt levő felfegyverzetlen csapatok, amelyek a tulajdonképpeni tartalék-hadosztályt alkotják, mihelyt a sáncépítés befejeződik, lándzsával felfegyverezve, *Asbóth* ezredes úr parancsnoksága alatt, a Tisza balpartján levő táborba vonulnak.

Az előbbi ottani tartalék többi csapatai, melyek azóta felszereltettek, t. i. vadászok, 90-ik zászlóalj, olasz légió, továbbá a *Zambelli* ezredes úr parancsnoksága alatt álló osztagok, végül a tartaléknál beosztott lovaszázadok felfegyverzett legénysége, *Monti* ezredes úr parancsnoksága alatt egy hadosztályt alkotnak, amelyet *Guyon* tábornok úr hadtestébe osztok be és számára egyelőre a Ballagi-tónál lévő régi táborhelyet utalom ki.

Aulich s. k. hadügyminiszter.»

Eme rendelet alapján *Kiss Ernő* altábornagy *Asbóth* ezredesnek, mint a tartalékhadtest parancsnokának, a magyar fordításban alább következő németnyelvű rendeletet adta ki.² *Monti* ezredes hadosztályparancsnoknak és gróf *Guyon* tábornok hadtestparancsnoknak a rendelet másolatát tudomásvétel végett szintén megküldötte:

«A folyó hó 29-én 3926/B. szám alatt kelt magas miniszteri rendelet értelmében az itt levő összes felfegyverzetlen csapatok, valamint a Ballagi-tónál álló tartalék lovasszázadok felfegyverzett legénysége alkotják a tulajdonképpeni tartalékhadtestet, amely az ön parancsnok-

sága alatt a Tisza balpartján száll táborba, mihelyt a sáncépítés beveződik.

Az ön parancsnoksága alatt eddig állott felfegyverzett csapatok és pedig:

a 90. zászlóalj	2 százada,	
az olasz légió,		
az 1. vadászrezd	4 százada,	
a 2.	« 5	«
a 2. huszárezd	2	«
a 3.	« 1	«
a 4.	« 1	«
a 6.	« 1	«
a 8.	« 1	«

és

egy háromfontos gyalogüteg, valamint a *Zambelli* ezredes úr parancsnoksága alatt állott csapatok,²⁷ *Monti* ezredes úr parancsnoksága alatt egy hadosztályt alkotnak, amelyet *Guy on* tábornok úr hadtestébe² osztok be és egyelőre a Ballagi-tó mellett levő régi táborhelyen marad.

A sáncépítésnél most még alkalmazott fegyvertelen legénységet, mihelyt elrendelem, lándzsával kell felszerelni.

Ezokról Ezredes urat azon megjegyzéssel értesítem, hogy mindezt az alárendelt csapatostagoknak, valamint *Monti* ezredes úrnak is azonnal adja tudtára.»

Monti Sándor ezredest tehát, eme rendelkezések értelmében, egy hadosztály vezetésével bízták meg. Hadosztálya összesen 32 gyalogszázadot, 7 lovasszázadot és két üteget tett ki, ami teljes létszámmal elég tekintélyes erőt képviselt volna, azonban a valóságban csak mintegy 3000 főnyi gyalogságból, 600 lovasból és 14 ágyúból állott. Ezeknek negyed-

részét az olasz légió csapatai tették (9 gyalog- és 1 lovaszázad).

Minthogy *Monti* ezredes most már mint hadosztályparancsnok szerepelt, az olasz légió parancsnokságát a *Kress-féle* könnyűlovasokból alakult század parancsnoka, *Decarlini*²⁹ őrnagy vette át.

Az eddig Erdélyben harcolt *Kress-chevauxlegers* század (68 lovas) ³⁰ ugyanis közben szintén bevonult az olasz légióhoz és az ott szervezett lovassággal együtt 120 lovasból álló századdá bővült.

Az erdélyi harcok alatt ez a kis *Kress-chevauxlegers* csapat az almási, körösbányai, csúcsai, enyedi, bánffyhungyadi és tordai ütközetekben vett részt. Mindenütt *Bern* hadtestének elővédjénél volt beosztva és mindenütt teljes elismerésre méltó hősiességgel küzdött. A sok hőstett közül, amit ezek a vitéz olasz könnyűlovasok véghezvittek, kimagaslik a valódi bátorságnak és önfeláldozásnak ama szép példája, amelyet a század 13 lovasa, de kiváltképen a paviai születésű hős *Maspes* őrmester az Enyednél vívott harcokban mutatott. Sokszorosan túlnyomó császári erővel véve fel a harcot, sokáig feltartóztatták az ellenséget, míg végre, az utolsó pillanatig oroszlánokként harcolva, valamennyien hősi halált haltak.

A magyar ügyért harcoló olaszok tehát végre együtt, egy csapatba voltak összesítve.

A LÉGIÓ HARCAI.

A szabadságharc drámájának utolsó felvonása következett. A* míg a császári hadaknak csak a maguk erejéből kellett szembeszállni a nemzeti függetlenségükért küzdő magyarokkal, addig nemhogy leverni tudták volna a honvédsereget, hanem még csak jelentős eredményt sem bírtak elérni vele szemben. Az 1849. év tavaszán pedig győzelmek sorozata kísérte a magyar hadakat, úgy, hogy Magyarország a kettős monarchiára nézve elveszettnek látszott. A császári hatalom az orosz cárhoz fordult segítségért. 174,000 orosz katona lépte át a Kárpátokat és ez a nagy haderő már magábanvéve is számban felülmúlta a magyar sereg erejét. A császári haderő is erősödött. Az olaszországi háború győzelmes befejezésével több hadosztály vált ott nélkülözhetővé, amelyeket a magyar harctérre hoztak. Így a császári hadsereg szintén erősebbé lett, mint a magyar honvédek serege. A mellett úgy a császári, mint az orosz hadak is, teljesen felfegyverezve és minden szükséges eszközzel ellátva, messze felülmúlták a magyar hadsereg felkészültségét, amely még a legszükségesebb fegyvereket is nélkülözni volt kénytelen.

A *háromszoros* túlerő központiasan, több oldalról indította meg hadműveleteit a magyarok ellen, akik lassan-lassan az Alföldre, a Tisza vidékére voltak kénytelenek hátrálni.

A magyar hadvezetőség terve az volt, hogy Szeged körül megerősített védelmi állást rendez be, amelybe annyi sereget

von össze, amennyi csak lehetséges. Az ország különböző vidékein működő seregeknek tehát parancsot küldött, hogy hadmozdulataikkal Szeged felé tartsanak.

Az ellenség azonban közelebb volt, mint a különböző magyar hadtestek és előbb érkezett a szegedi erődítések elé, mint a magyar erők nagy része.

Mindamellett sikerült mégis mintegy 40,000 embert 140 ágyúval oda összpontosítani, ami azonban még a felét sem tette ki annak, ami az erődítések egyszerű megszállására szükséges lett volna.

A Szeged környékén összevont magyar sereget *Dembinsky Henrik* altábornagy vezette. Amint jelentést kapott arról, hogy a *Haynau* báró tábornagy vezérlete alatt álló császári főszereg Szeged közelébe érkezett, seregével azonnal visszavonult a Szegedtől egy óra járásra fekvő szőregi állásba.

A *Guyon* tábornok hadtestében levő Monti-hadosztály, amelyhez az olasz légió is tartozott, az augusztus 2-án virradó éjjel a Tisza balpartjára átkelvé, a Tisza-töltés mögé állott. *Guyon* tábornok megfigyelő-osztagokat és biztosító-csapatokat küldött előre a Tisza két átkelési pontjához, azonkívül sűrű járőrmenetekkel igyekezett lekötni az ellenség figyelmét, amely előtt azt a látszatot akarta kelteni, hogy a magyar sereg ismét vissza akar menni a folyó jobbpartjára.

A kiküldött biztosító-osztagok jelentették, hogy Magyar-kanizsánál erős ellenséges oszlop át akar kelni a Tiszán. Ez *Ramberg* altábornagy császári hadosztálya volt. Az átkelés megakadályozása végett, az ottlevő csapatok megerősítésére, az olasz légiót is odarendelték, amely 2-án késő este elindulván, 3-án érkezett Magyar-kanizsához.

Azonnal heves harc fejlődött ki a magyarok és az időközben már túlnyomó számban átkelt császáriak között.

A császáriak erősen szorongatták az ott talált csekély

biztosító-erőt, amely kétségbeesetten védekezett. Az olasz légiónak még annyi ideje se volt, hogy harchoz fejlődjék, a mellett a mocsaras terep is nagyon gátolta mozgását. Ilyen fenyegetően kedvezőtlen helyzetben biztosra volt vehető a megsemmisülés.

A derék olaszok azonban vitézül állották a sarat. Kartácszapor, ismételt gyalogsági és lovasrohamok bár súlyos veszteségeket ragadtak el soraikból, ők rendületlenül kitarítottak egészen az est beálltáig. Akkor kezdték meg visszavonulásukat rendben, zászlójuk köré tömörülve. Másnap reggel érkeztek Szőreghez.

A légió sokat szenvedett. A valódi bajtársiasság igen szép példái nyilatkoztak meg a vitéz olaszoknál. Sebesültjeiket és halottaikat magukkal hozták és csak azok az elesettek maradtak a törökkanizsai véres tragédia színhelyén, akiket az ellenség sűrű támadásai közepette védekező testvérek már nem tudtak megmenteni. A légió beváltotta magyar testvéreinek tett esküjét, kitarított vészben, viharban hiven a halálig.

Egykorú feljegyzések szerint Törökkanizsánál az olasz légióból a következő derék harcosok áldozták életüket a magyar szabadságért: *Ton Alajos* őrmester (Vittorio Veneto), *Imperatore Augustus* őrmester (Padova), *Ziglio János* őrmester (Milano), *Adami Ferenc* káplár (Noventa), *Grisso János* káplár (Vicenza), *Malucello Sebestyén* káplár (Marostica), *Caleffa János* ács (Ostiglia), *Varisco Alajos* katona (Milano), *Mondini Antal* katona (Soresina), *Prosdocimo Tónin* katona (Battaglia), *Serino Angelo* katona (Este), *Dalmas János* katona (Marostica), *Tiso Szilveszter* katona (Lumini), *Vetturello János* katona (Vicenza), *Filippi Lajos* katona (Treviso), *Lenzoni Rinaldo* katona (Ostiglia). A harc közben sebet kaptak: *Anelli Károly* katona (Castione-Milanese), *Molti József* katona (Castione-Milanese), *Scarpa Péter*

katona (Velece), *Picin Bálint* katona (Conegliano), *Porcel-Uni József* katona (Lodi), *Scegola János* katona (Milano) és *Panieri János* katona (Milano).³¹

A törökkanizsai rettenetes küzdelem fáradalmait nem hogy kipihenni, hanem szinte még lélekzetet venni sem volt ideje a légiónak. Mert alig hogy bevonult a derékhadhoz augusztus 4-én, másnap már a reggeli órákban kemény harc kezdődött.

Az osztrák főszereg Szegednél minden nagyobb nehézség nélkül átkelve a Tiszán, egyben kihasználva az augusztus 3. és 4-én már többé-kevésbé megrendült magyar csapatok fáradtságát, augusztus 5-én nagy eréllyel megtámadta *Dembinszky* seregét. Hatalmas erővel vívott harc fejlődött. *Haynau* minden erejét a magyar sereg közepének áttörésére fordította, ami be is következett. Ezzel egyidejűleg sikerült a császári lovastömegeknek átkarolni a balszárnyat.

A magyar sereg, hogy a teljes bekerítéstől és a megsemmisüléstől magát megmentse, Szőregre vonult vissza, ahol újra szembefordult a császáriakkal. A falut azonban az ellenség hatalmas küzdelem után elfoglalta, mire a magyar sereg nagyobb része délkelet felé Besenyőre húzódott, míg a kisebbik rész délfelé vonult vissza.

A hadsereg tartalékát a IV. hadtest Monti-hadosztálya alkotta. Ennek kellett a visszavonulást fedeznie.

Az olasz légió hősiességgel fordult szembe az üldöző lovassággal. Zárt négyzetben, jól irányzott sortüzein és szuronyain véres fejjel torpantak meg a császári lovasszázadok.

A honvédsereg gyalogságának egy részénél a csapatkötelékek meglazultak és ez a gyalogság kisebb csoportokban igyekezett magát kivonni a császári vértések és dsidások rohamai alól. Az olasz légió, hasonlóan más derék honvéd-

zászlóaljához, dicső lobogója körül zárkózva, szilárd négy-szögben verte vissza a lovasokat. A magyar vezér, *Dembinszky* altábornagy, a légió sorai között talált védelmet. A derék olaszok lépésről-lépésre hátrálva, nagyon elősegítették, hogy a visszavonulás ne fajuljon meneküléssé. Magukra vonták az üldözők támadásait, ami által mintegy éket vertek az üldözők és az üldözöttek közé.

A leszálló éj véget vetett az üldözésnek. A visszavonult magyar csapatokat gyülekeztették és rendezték. Sajnos, a csapatok harci kedve nagyon meg volt rendülve. Pihenésre, nyugalomra lett volna szükség. Erős előőrsvonal és sűrű járőrmenetek tartották fenn az érintkezést az ellenséggel. A sereg többi része pihent, amennyire tudott.

Az olasz légió a visszavonulási harc alatt ismét több bajtársát veszítette el. Hogy kik voltak a védelmezett népszabadság emez újabb vértanúi, arról adatok nincsenek. Az akkori napok állandó izgalmái és harcai közepette, ha tett is valaki feljegyzéseket a hősi veszteségekről, annak nyoma nem maradt.

Ez a nap már a második volt, amelyben az olasz légiónak áldozatteljes véres feladat jutott. De ez még nem volt elég.

Másnap, augusztus 6-án, a császáriak az előző este abba-hagyott üldözést már hajnalban folytatták. A holtrafáradt honvédek egyszerre csak azt vették észre, hogy ismét nyakukon a császári lovasság.

A magyar hadsereg zöme sietve folytatta visszavonulását délkelet felé. Még szerencse volt, hogy *Haynau* nem üldözte egész seregével. De nem is tehetné, hiszen az ő gyalogsága is ki volt merülve az utóbbi napok harcaitól és az azt megelőző, nyári forróságban végrehajtott nagy menetektől.

A visszavonuló magyarokat csakis a császári lovasság zaklatta. Dolga könnyű volt, mert a kimerült, demoralizált,

nélkülöző és hiányos fegyverzetű zászlóaljok nagyobb elleneséges erővel szemben vajmi csekély ellenállást tudtak volna kifejteni.

Azonban az üldözők egyszerre csak kemény ellenállásra találtak. Néhány derék honvéd-osztag, a verhetetlen, világhírű magyar huszárok pár százada és az utóvédnél beosztott olasz légió megállást parancsoltak nekik. Az üldözőknek minden további lépést kemény tusa árán kellett megvásárolni; a vitéz utóvéd gyalogsága szilárd négyszögekben tartóztatta fel rohamaikat, a huszárok fergetegszerű támadásai nyomán pedig keserves leckét kaptak a görbe huszárkarddal való ismeretségből.

Tudta mindenki, hogy a küzdelem már csak meghoszszabbítja a haldoklást, azonban hála a néhány száz vitéznek ott az utóvédben, legalább a visszavonulók ezrei voltak így megmenthetők. Az olasz légió az utóvéd többi csapataival e napon Besenyőben tért éji nyugalomra. A következő nap még mindig nem szakította félbe a fáradalmakat és küzdelmeket. A légió történetének legdicsőbb napja 1849 augusztus 7-ike volt.

A visszavonulókat követő császári lovaság ezen a napon megtámadta a Besenyő alatt levő magyar huszárokat és sokszoros túlerőben lévén, sikerült azokat visszanyomnia és a községbe hatolni. Besenyő tömve volt az utóvéd csapataival, maradozókkal, poggászszerekkel, újonc és pótló szállítmányokkal, azonkívül a visszavetett huszárok is ott gyülekeztek. Onási zavar támadt.

Ekkor azonban a szintén ott levő *Monti* ezredes az olasz légiót hirtelen gyülekeztette és annak vezetését személyesen átvéve, azonnal a falu kijáratainak elzárására sietett. A császári lovasok azon vették észre magukat, hogy nem maradhatnak tovább a községben, mert az olasz légió kisebb ré-

székre oszolva, minden utcában és minden kijáratnál erélyes támadást intéz ellenük. Hiába volt minden próbálkozás, ki kellett vágtatniok a faluból, ahol jó néhány sebesültet és halottat hagytak vissza soraikból. A falu előtt, lőtávolon kívül, gyülekeztek azután. Az olasz légió most az összes kijáratokat elzárta és az ellenséges lovasság minden erőfeszítés mellett sem bírt ismét behatolni Besenyőbe. Látván, hogy minden próbálkozása hiábavaló, az üldözést aznapra abbahagyta.

Miután a hadseregpartalék a visszavonulás következtében feloszlott, *Monti* ezredes légiójánál maradt és azt ezután személyesen vezette.

Az olasz légió hősi elszántságának köszönhető, hogy az üldözés megakasztásával a visszavonuló magyar sereg egy kis időt és tért nyerhetett és Temesvár előtt ismét szembe fordulhatott a császáriakkal. A magyar vezérek dolga nem volt könnyű, mert a megrendült csapatok gyülekeztetése és rendezése csak nagy fáradtsággal és eréllyel sikerülhetett.

De a császáriak semmi pihenést se akartak engedni. Elővédjük nyomon követve a magyar utóvédet, augusztus 8-án Csatnál utolérte. Újabb utóvédharc fejlődött ki, amelyben az olasz légió ismét bizonyítékát szolgáltatta hősi bátorságának. Nemcsak hogy szilárdan állástfoglalt a támadó gyalogsággal és lovassággal szemben, hanem egyes osztagai támadásba is mentek át. Kiváló teljesítményeit a hadseregparancsnokság napiparancsban dicsérte meg és a magyar hadsereg csodálatát fejezte ki neki. Ez alkalommal *Tezzini* alhadnagyot a csatatéren főhadnaggyá nevezték ki.

A légió már öt nap óta folytonosan harcolt és pedig ott is a legnehezebb szerepet töltötte be: az utóvédnél kellett az üldözők meg-megújuló támadásait visszavernie.

Szomorú vigasz, de valamely kiváló csapatnak csak büszkeségére válhatik, ha mindig ő kapja ezt a legnehezebb fel-

adatot, amelynek megoldásához elengedhetetlen feltétel, hogy a csapat fegyvelmezett, kötelességtudó, elszánt és áldozatra-kész legyen. Az olasz légió pedig ilyen volt.

A szakadatlan visszavonulás következtében a magyar sereg parancsnoksága nem gondolhatott arra, hogy szembe fordul az ellenséggel és döntő ütközetet vív. Új hadműveleti tervet kellett készíteni. Ez meg is történt és ennek értelmében a *Dembinszky*-féle seregnek, amelynek parancsnokául *Bem József* altábornagyot neveztek ki és hívták sürgősen Erdélyből, Arad felé kellett visszavonulnia. Ugyancsak Arad irányában kellett egyesülnie *Görgey* Nagyváradnál álló 33,000 főnyi hadseregének, *Vécsey* Temesvárt ostromló hadtestének és *Bem* erdélyi seregének. így Arad körül mintegy 80,000 főnyi magyar seregnek kellett gyülekeznie, amely *Haynau* 60,000 emberből álló hadseregével annál is inkább felvehette volna a döntő harcot, mert a legközelebbi orosz hadsereg még mindig néhány napi távolságra lett volna onnan.

Az olasz légió, azonnal a csati ütközet után, szintén azt a parancsot kapta, hogy a visszavonuló *Dembinszky*-féle hadsereg után Arad felé vonuljon. *Monti* ezredes a légióval el is indult. Alig haladtak valami keveset, amidőn Temesvár felől erős ágyúzás hallatszott. *Monti* ezredes erre a kitűzött iránytól eltérve, azonnal az ágyúdörgés irányában folytatta menetét.

A magyar és osztrák sereg között ugyanis augusztus 9-én Temesvárnál csata fejlődött ki, amely a magyar sereg vereségével és feloszlásával végződően, a magyar szabadságharc egyik szomorú zárójelene volt.

Nem célja e szerény soroknak a temesvári csata ismeretése. Az ott küzdő magyar sereg, noha az új vezér, *Bem*, mindent megkísérelt a jó eredmény kivívására, utolsó döntő csapást kapott.

Erélyét vesztvé, teljes feloszlásban futott a magyar sereg minden irányban, amidőn az olasz légió a csata színhelyére érkezett. Ott már csak rendetlenségben futó gyalogosztagokat, ágyúkat, huszárcsapatokat és egyenkint menekülő katonákat talált.

A futók közül néhány kisebb osztagot sikerül megállásra kényszeríteni és velük együtt a győzelemittasan, bár szintén fáradtan előnyomuló császáriakkal szembeszállani. Hiába minden erőfeszítés és önfeláldozás. Legalább annyit elérnek, hogy az üldözőket egy kissé feltartóztatják és lehetővé teszik, hogy a vezérek az elfogatás veszélyét kikerüljék és csekély kíséretükkel a török határ felé elmenekülhessenek.

Az ellenség nyomása alatt magának a légiónak és a vele együtt küzdő magyar osztagoknak is arra keli gondolni, hogy az elfogatás veszélyét kikerüljék. Lassan, lépésről-lépésre hátrálnak, míg az éj leple alatt sikerül az őket csaknem teljesen körülzárt ellenség gyűrűjéből kisurranni és megkezdni a határon túlra, Szerbia földjére vezető fáradságos, sok viszonytagsággal terhes utat.

A hősi ellenállás ismét sok áldozatot követelt. A sebesülteket és halottakat nem lehetett elhozni, azok ottmaradtak a véráztatta csatamezőn. A légió sorai megritkultak. Egy hét előtt még sokkal többen voltak a mindig dicsőségesen lobogó zászló alatt. Egy rövid hét minden napjának kemény harcai alatt erősen megfogyva bár, de törve nem, vonul a légió, a szabadságért lelkesedő vitéz harcosok olasz légiója, a bizonytalan jövő felé. Eletet és vért sokat áldozott, magát gyáván megadó foglyot azonban nem hagyott a bosszúszomjas ellenség martaiékául.

A temesvári csatában tanúsított hősiességük elismerésre talált. *Kossuth Lajos* kormányzó augusztus 11-én Aradról, pár órával előbb, hogy a teljes polgári és katonai hatalmat át-

adta *Görgey Arthur* tábornoknak és maga örökös száműzésbe indult, a következő levelet³² küldte az olasz légió parancsnokának (X. tábla):

«*Monti Sándor* úrnak, az olasz légió parancsnokának.

Becsületbeli kötelességemnek tartom, hogy Önnek és a parancsnoksága alatt álló olasz légiónak különös köszönetemet fejezzem ki azon valóban katonás magatartásért és hősi cselekedetekért, amelyekkel Ön és derék légiója az ezen hónap kezdete óta a Bánságban lefolyt kemény harcokban állandóan kitüntették magukat. Ezzel a légió olyan rokonszenvét bizonyította Magyarországra iránt, amelyre nemzetem hálással fog emlékezni.

Midőn ezen érzelmem bizonyosságául arra kérem Ont, hogy tűzze vitéz mellére a Katonai Érdemrend 3. osztályának³³ rendjelét, hat hasonló rendjelet küldök Önnek azzal a kéréssel, hogy azokat nevemben légiója legvitézebbjei közt ossza szét.

Semmit sem óhajtok forróbban, mint azt, hogy az Ön hazája szabadságáért érzett rokonszenvedet hasonló nemes módon tanúsíthassam, amiként Ön és katonái azt Magyarország irányában bebizonyították.

Kossuth Lajos kormányzó.»

Herren Grafen Monti Commandanten des italienischen Legion!

Arad am 11ten August 1849.

Ich habe es für eine Ehre gehalten Ihnen News Oberst
und die Unteroffiziere, welche sich bei
von meinen besondern Dank für die
militärische Bemühungen sind zufferschieden
gen wie Ihnen sich, Sie sind Ihre brave
Legion, in unserem kranken Kämpfer von
anfang dieses Monats im Banat, fast
während arbeitsreiches, und während
eine Sympathie gegen Ungarn beständig
haben, doch meine Nation sich alle mit
dem innigen Dankgefühl einmühen wird

Indem ich Sie über, alle Zeichen dieser
Gefühle, den Ungarn, militärischen Verdiensten
III. Klasse auf ihre zufferschieden zu helfen,
gleichzeit überreichte ich noch 6 Ehrenkreuze
denjenigen, wie Sie diese selbst an die
ersten Ober-Legion in meinem Namen
zu verleihen

Ich wünsche nichts schöneres als mein
inniges Sympathie für die fortwährende Ihre
Nation eben so edel bestreuten zu können
wie Sie die Ihre für Ungarn bestreute.

L. Kossuth
Gouverneur.

Kossuth Lajos kormányzó köszönő levele báró Monti Sándor ezredeshez,
1849 augusztus 11-éről.

(Eredetije a báró Monti della Corte család nigoline-i levéltárában.)

MENEKÜLÉS IDEGEN TERÜLETRE.

Az olasz légió ugyanazon úton haladt a szerb határ felé való vonulásában, mint a Temesvárnál szétfutott magyar sereg romjainak nagyrésze. Nem voltak itt már csapatkötelékek; mindenki maga kereste a menekülést és legfeljebb csapatokba verődve igyekeztek minél előbb elérni a határt. Igen sokan más irányt véve, a hegyek közé jutottak, ahol a fanatizált oláhok embertelen kínzások közepette koncolták fel őket.

A menekülők teljesen ki voltak merülve. Fáradtan húzódtak meg a házakban, hogy némileg kipihenjék magukat. Ez volt a végzetük. Az üldöző császári lovasság rajtuk ütött és igen sok foglyot ejtett közülök.

A légiót csak katonás fegyelmezettsége és parancsnokainak erélye mentette meg a szétzülléstől. Együtt tartva az egész csapatot, meneteltek járatlan utakon, erdőkön keresztül. Leginkább éjjel folytatták útjukat; nappal pedig, ha rövid pihenésre megálltak, az utaktól távol, jó védelmi állásban biztosítottak maguknak egy kis nyugvást. Az üldöző lovasság többször utolérte őket és mindannyiszor harc árán, halottak és sebesültek feláldozásával kellett utat nyitniok a további meneküléshez. Az előttük menekülők eldobott fegyverzetét és lőszerét felszedték, úgyhogy még a tisztok is 2-3 puskával és elegendő lőszerrel voltak ellátva. Aki közülök csak jární bírt, az mind együtt maradt.

Mondhatatlan viszontagságok, nélkülözések, szenvedések, harcok és fáradalmak szakadatlan láncolatával teljes tizen-

egy napi menet után, a legelső magyar király, Szent István névünnepén, 1849 augusztus 20-án, reggel 9 órakor érkeztek Orsovára, ahol átkeltek a Duna jobbpartjára, immár szerb földre. A légió megmenekült.

Itt kissé megpihentek és megszámlálták magukat. Csak 450-en voltak már. A légiónak több mint fele nem is egészen három hét alatt elveszett, holtan vagy sebesülve maradt a magyar csatamezőn.

Azután sorakozott a légió. A sok vihart látott zászló meghajolt Magyarországra felé, a csapatok tisztelegtek és ezzel adták meg a végtisztességet és búcsúüdvözetet ama honfitársaiknak, akik a magyar harctereken hősi halálban vagy sebesülten ottmaradtak.

Monti ezredes Orsováról, 1849 augusztus 20-án keltezve, az alábbi, magyar fordításban közölt, németnyelvű búcsúlevelet intézte magyar fegyvertársaihoz (XI-XII. tábla):

«A magyar hadsereghez!

Ama fájdalmas pillanatban, amidőn a kérlelhetetlen sors engem és az olasz légiót Magyarország területének elhagyására kényszerít, mélyen megindulva küldöm búcsúüdvözetemet a magyar hadseregnek.

Feladatomban volt, hogy a Magyarországon elszórt olaszokat egy csapatba gyűjtsem és katonailag megszervezzem abból a célból, hogy tényleg képviseljük a magyarság nemes harcában azt az igen meleg rokonszenvet, amelyet egész Olaszország *Árpád* fiai iránt táplál. A légió Szegednél és Temesvárnál a magyar sorokban harcolt és büszkén távozom, tudva, hogy olasz vér öntözte Magyarországra földjét a szabadság ügyéért. Miután a jelen órában, amelyben írok, az események egymást túlhaladták,

Über die ungarische Armee

Die ungarische Armee ist eine der besten und geübtesten in Europa, und die Tugend der ungarischen Soldaten ist ein Beweis für die Tapferkeit und den Muth der Nation. Die ungarische Armee ist eine der besten und geübtesten in Europa, und die Tugend der ungarischen Soldaten ist ein Beweis für die Tapferkeit und den Muth der Nation.

Die ungarische Armee ist eine der besten und geübtesten in Europa, und die Tugend der ungarischen Soldaten ist ein Beweis für die Tapferkeit und den Muth der Nation.

Die ungarische Armee ist eine der besten und geübtesten in Europa, und die Tugend der ungarischen Soldaten ist ein Beweis für die Tapferkeit und den Muth der Nation.

mit unangenehm Begierde mich nach demnach zu sehen, jedoch
Kampfs mit solch Beispiele ihrer Bestimmung und Aus-
Kommung per demselben zu sein. - So wie immer ist für
wenn sie für die zwei Jahrhunderte der Welt zu sein
die Befehle so viele der Befehle ihrer Bestimmung
Individuen, die sich immer Bestimmung zu sein, und
es mir zu jeder Offizier die ermittelte Bestimmung zu
sindige mit für die für die Bestimmung zu sein
Lohnen der Bestimmung und die Bestimmung zu sein
und Bestimmung zu sein zu sein zu sein zu sein
I der Bestimmung die Bestimmung zu sein

Wird doch mit Hilfe Gottes mir die Bestimmung zu sein
Bestimmung die Bestimmung zu sein zu sein zu sein
Bestimmung zu sein zu sein zu sein zu sein zu sein
Bestimmung zu sein zu sein zu sein zu sein zu sein
Bestimmung zu sein zu sein zu sein zu sein zu sein
Bestimmung zu sein zu sein zu sein zu sein zu sein
Bestimmung zu sein zu sein zu sein zu sein zu sein
Bestimmung zu sein zu sein zu sein zu sein zu sein

Orrewa 20 August 1849.

Moritz
Auerst

az olasz légió minden más idegen csapathoz hasonlóan, csak bajt okozna olyan országban, amely, a kényszerítő szükség következtében, kénytelen lesz megalkudni; a mi helyzetünk rettenetessé válna akkor, ha a közös ellenséggel való megegyezés a jelen pillanatban már megtörtént tény volna.

A kormány, melytől ily irányban felvilágosítást kértem, az őt jellemző komoly lelkiismeretességgel ismertette velem helyzetének igen szomorú voltát és megértette velem, hogy a mi magyarországi küldetésünk immár véget ért.

A magyar kormánynak eme, a legtiszteletreméltóbb megbecsülés és elismerés kíséretében tett komoly kijelentése után határoztam el, hogy országokat, oh magyar testvéreim, elhagyom, mert nem tehetem ki barbár sorsnak Ausztriával szemben kompromittált annyi ember életét, akik magukat önként vezetésemre bízva, szent kötelességeket követelnek tőlem, amelyek ily kritikus körülmények között egyenesen megszabják követendő magatartásomat.

Nagylelkűségetekre bízom azon olasz katonákat, akik a nélkülözésektől kimerülve vagy sebesüléseik következtében visszamaradva nem követhettek engem.

Midőn távozom tőletek, lelkem szeretettel és hálával van teli, adja a Gondviselés, hogy sorsunk jobbra forduljon.

Rövidesen ott lehetünk még, ahol a legyőzhetetlen szabadság nagy harcát vívják és emlékezzünk mindig, hogy ezen utolsó háború tanulsága szerint, Olaszország és Magyarország egyesülve, le tudják verni Ausztriát.

Monti Sándor ezredes.»

A légió szomorú helyzetben volt. Tagjai valamennyien az osztrák császári uralom alatt levő Lombardia és Velence fiai lévén, arra nem is gondolhattak, hogy egyhamar hazatérjenek. Otthon nemcsak üldöztetés, hanem legtöbbször, mint a es. kir. hadsereg szökevényére, súlyos megtorlás, sőt halál várt. így hontalanná válván, száműzötteknek érezhették magukat. Két út volt előttük: vagy vegyék igénybe Törökország jószívűségét, amely befogadta őket és legyenek muzulmánok, vagy bujdossanak országról-országra, a nélkül, hogy létfenntartásukról gondoskodni tudnának, szóval legyenek koldusok, akik az emberek irgalmából kapott alamiznából élnek.

Mindezek a körülmények, maguktól értetődően, igen leverőleg hatottak a lelkekre, a kényszerítő helyzetben azonban bele kellett nyugodni.

VIDDINBEN.

Amidőn semleges területre lépett az olasz légió, neki is éppen úgy át kellett adni fegyvereit a szerb hatóságoknak, miként az a többi, szintén arra a területre menekült magyar csapatokkal is történt. Egyedül zászlójukat tarthatták meg.

Rövid idő múlva török területre, Viddin közelébe szállították őket. A nyomor és nélkülözés együtt tartotta a magyar szabadságharc szerencsétlen menekültjeit. Mint minden tragédia után, úgy önáluk is csodálatos reménykedés élt a szívekben. Számítottak arra, hogy Törökország és Franciaország az eltiport magyar nemzet védelmére kell, hadat üzen Ausztriának és akkor rövid idő alatt jóra fordul minden. Hiú reménység. Törökország nem volt abban a helyzetben, hogy Ausztriával és Oroszországgal szemben egyedül felvehesse a küzdelmet. A franciákban bízni pedig a legnagyobb naivság volt. Azok sohasem jöttek Magyarország segítségére; ellenben a magyarság történelme nem egy gyászos csapást köszönhet a franciáknak.

A viddini táborban várták be a menekültek, hogy az Ausztria és Oroszország részéről a politikai menekültek és a katonai lázadóknak minősítettek kiadatása tárgyában felmerült kérdések tisztáztassanak.

A török porta igen nagy nemeslelkűséget tanúsított. Nemcsak hogy megtagadta a területére menekült magyarok, lengyelek és olaszok kiadását, hanem elrendelte, hogy azok emberies és előzékeny bánásmódban részesüljenek.³⁴

Ausztria eme kudarc ellenére sem állott el attól a céljától, hogy a magyar szabadságharc menekültjeit kezére kap hassa. Ha nem sikerült az erőszakos követelés, ha eredménytelenek maradtak a diplomácia eszközei, más megoldást keresett. *Hauslab* tábornokot Viddinbe küldötte, aki mindazoknak, akik a monarchia területére visszatérnek, teljes kegyelmet ígért.

Hauslab tábornok küldetésének eredményét megkönnyítette a nyomor és a nélkülözés. Tisztek és legénység egyformán le voltak rongyolódva; csak éppen a legszükségesebb ruházatuk volt már meg, az is szárnalmas állapotban. Minden ingóságukat elkótyavetyélték, hogy legalább néhány piaszterhez jussanak. Életük kilátástalan volt és arra számítani aligha lehetett, hogy örökké a török kormány kegyelemkenyerén fognak élni. Így sok magyar és lengyel elfogadta *Hauslab* ajánlatát és visszatért hazájába, ahol újból besorozták őket katonának, vagy azt, aki szolgálatra alkalmatlannak bizonyult, szabadságolták.

De voltak olyanok, akik honfiúi elkeseredésből vagy mert nem mertek bízni az ígéretekben, sőt mert életüknek jobbfordultát várták a merész elhatározástól: áttértek muzulmán hitre és Törökország alattvalói lettek.

Az elsők voltak ezek között *Bem József* altábornagy, *Kmetty György* tábornok és *Stein Miksa* ezredes. *Bem* a Murád pasa, *Kmetty* a Ferhad pasa, *Stein* az Ismail pasa nevet vette fel. Példájukat több honvédtiszt, magyar katona és lengyel emigráns követte.

A hazatérések és a mohamedán hitre való áttérés következtében a magyar menekültek száma igen megfogyott.

Az olasz légióból csak tizenöten vették fel a mohamedán vallást hogy a török hadseregben vállaljanak szolgálatot. A többi 430 olasz együtt maradt. *Monti* ezredes mindent el-

követett, hogy honfitársait együtt tartsa. A viddini erkölcsök nagyon veszélyeztetvén eme szándékát, azon munkálkodott, hogy légiójával Piemontba mehessen vagy legalább is Viddinből elvigye őket.

E célból a magyar fordításban itt következő kérelmet intézte a török nagyvezírhez:

«*Resid Pasa* Nagyvezír Of öméltóságának. Viddin, 1849 október 1-én:

Miután az olasz légió elhagyta Magyarország földjét, hogy Törökországban keressen menedéket, emigráns testületté válván, katonai csapatjellegének meg kellett volna szűnnie. Azonban ama bizalom, amellyel tisztjeim és katonáim eme legszomorúbb időszakban is viseltetnek irányomban, miután feladatommá tettem a régi rend és tekintély megőrzését, érezteti velem, hogy nemcsak mint parancsnoknak, hanem mint honfitársnak is kötelességeim vannak velük szemben. Ezen szempontból kiindulva, mérlegelve a jelen pillanatban reám háruló felelősséget, bátorkodom teljes valóságukban Nagyméltóságod elé tárnai a tényeket, amelyeket nem hagyhatok téves megvilágításban, hogy azért nemzetemtől szemrehányásban legyen részem vagy magát a nemzetet érje szégyen.

Ismeretlen forrásból származó hírek legutóbb igen sok emigránsban azt a hitet keltették, mintha a Divan a kinemadatást az Izlam felvételének feltételéhez kötötte volna, aminek az lett a következménye, hogy több tábornok, tiszt és katona muzulmán hitre tért át. Miután a török kormánytól semmiféle rendeletet se kaptam, azonnal igyekeztem katonáimat a fenti hírek valótlan-ságáról meggyőzni, sőt egy levelet is felolvastam előttük,

mely barátaim egyikétől, aki egy olasz hatalom képviselője Konstantinápolyban, kaptam és amelyben az olvasható, hogy Nagyméltóságod, a legjobb szándékkal viseltetik irányunkban. Különben kijelentettem nekik, hogy a szard király Ő Felségének kormányához fordultam, kérve, hogy vendégszeretetébe fogadjon; és tudtul adtam nekik, hogy a Fél-sziget emigránsai érdekében augusztus 31-én a piemonti képviselőház által elfogadott törvénytervezet szerint az ő helyzetük különbözik a többi emigránsokétól. Hogy legalább is meg kell várni a török kormány még függő döntését, mielőtt maguktól határoznak. Nagy volt tehát csodálkozásom, amidőn szeptember 22-én két olasz katona mohamedán viseletben jelent meg az utcán. Két olyan személy volt ez, akik bajtársaiktól és felügyeletemtől távol, katonai kórházban voltak. Nem akarok ama fondorlatok részleteibe nyúlni, amelyek a két lábadozót az izlam felvételére bírták, azonban az bizonyos, hogy mások elcsábítására való eszközül használták fel őket. Valóban, még az este a sorakozásnál két újabb katona hiányzott és másnap már mind a négyen török egyenruhában voltak láthatók az olasz tábor közepén. Alig tudtam katonáimat, akiknek elkeseredése tetőfokra hágott, visszatartani attól, hogy rájuk ne vessék magukat; miután eltávoztak, sikerült mégis néhány társuknak, akik távolabb állottak, a következőket elmondaniuk:

«Esküvel négyévi szolgálatra köteleztük magunkat; mialatt az esküt elmondtuk, fehér lepedővel takarták le fejünket; miután megmosakodtunk, egy . . .³⁵ adtak nekünk és október 1-re még sokkal többet ígértek.»

Ezek után megkettőztettem a felügyeletet, panaszt tettem és a hatóságokkal egyetértve elhatároztuk, hogy

több áttértet nem eresztünk be a táborba és a városba csak aláírásos engedéllyel ellátott katonáim mehetnek be. En magam állítottam egy káplárt az erődbe vezető hídra, hogy a fenti rendszabályt könnyebben ellenőrizhessem. Szeptember 26-án a hídon négy olasz katona jelentkezett engedélyem nélkül; a káplár visszautasította őket, azonban az őrség török tisztparancsnoka a saját katonái oltalma alatt beengedte őket a városba. Mind a négy mohamedán lett és a légiót ily módon mostanig 15 szökevény hagyta el.

A csábítók első eredményei után a rajongást megközelítő szellem uralkodik mindenütt. Úgy a környéken, mint a városban katonáimat és tisztjeimet felszólítják a kereszténység elhagyására, sokszor a «gyaur» jelzöt és fenyegetéseket használva, mely szerint ellenkező esetben az ellenségnek lesznek kiszolgáltatva.

Mindebből tehát, amit Nagyméltóságodnak alázatosan feltártam, következik, hogy:

1. azon katonák, akik a mohamedán hitre tértek, nem ismerik tettük következményét, mert azt hiszik, hogy csak négy évre kötelezték magukat;

2. hogy ugyanazon áttérteket használták fel volt bajtársaik elcsábítására, pénzt adván nekik, ami a tétlenségben levő katonát megrontja; különösen könnyű ezt elérni olyan katonáknál, akik a városon kívül, táborban, ruha nélkül, a dunai éghajlat szigorúságának kitéve, hosszú idő óta egy garas nélkül, rettenetes nélkülözések között élnek. Ez lehetetlenné teszi a fegyelem fenntartását, minthogy katonáim az ízlamtól büntetlenséget remélnek és így lassankint a szabályokat és parancsnokaik rábeszélését semmibe se fogják venni.

Abban a meggyőződésben, hogy mindezen tények

ismeretlenek Nagyméltóságod előtt és ellenkeznek annak a kormánynak az intencióival, amely minket ily nemes vendégszeretetben részesít, kényszerítve érzem magam, hogy ezeket, valamint hivatalnokainak visszaélését tudtul adjam. Egyúttal értesítem a kormányt, hogy feliratom másolatát, melyet én és összes tisztjeim aláírtunk, egyidejűleg a Konstantinápolyban székelő angol, francia és szard követeknek is megküldöm azon célból, hogy ilyen okmányok nyilvánosságra hozatalával lelkiismeretemet, a magam és a légió becsületét, honfitársaimmal szemben megvédjem.

Monti S. ezredes s. k.»

GALLIPOLIBAN.

Amit Monti óhajtott, beteljesült. A török kormány elrendelte, hogy az összes menekülteket különítsék el. Még 1849 október 31-én a lengyelek Viddinből Sumlába utaztak, az olasz légió pedig november 1-én indult el Gallipoliba. November 2-án a muzulmán hitre áttértek távoztak különböző helyekre, leginkább Alexandrettába és Aleppóba. November 4-én *Kossuth* utazott el a magyarokkal, szintén Sumlába.

Az olaszok elutazása előtt *Kossuth* és a magyar bajtársak Viddin főterén, a törvényszék épülete előtt vettek tőlük ünnepélyes búcsút. *Kossuth* minden ékesszólásával tolmácsolta még egyszer nekik a magyar nemzet nevében forró köszönetét és fájdalmas búcsúüdvözetét, dicsérő szavakban emlékezve meg a légió önfeláldozó tetteiről. A búcsúzásnál megjelent és a távozó olaszokat szintén üdvözölte *Sir Pasa* és *Izmail bey*, a török helyőrség parancsnoka.

A «La presse» című újság 1849 november 24 -iki számában többek között az alábbi szavakban említette meg az olasz légiónak Gallipoliba való elutazását:

«*Monti* ezredes, a törekvő, ügyes katona, állott élükön. A hadjárat alatt a szó legszorosabb értelmében megosztotta sorsát övéivel és ez légiójának egyszerű megfigyeléséből is mindjárt kitűnt. A legfegyelmeltebb és legrendesebb csapat volt. Az egyenruhák, bár több csatamezőt bejártak, mintha most kerültek volna ki a raktárból.»

A légió 1850 március közepéig, vagyis négy hónapig maradt Gallipoliban. Fegyelme itt is elsőrendű volt. A török lakosság rokonszenvvel fogadta őket és a hatóságok is figyelmes bánásmódban részesítették. Meg kellett várni, hogy a Konstantinápolyban székelő szard követ és a *d'Azeglio Maximus* vezette piemonti kormány között folyó tárgyalások befejeződjenek, továbbá, hogy a *Monti* ezredes részéről *La Marmora* tábornokhoz és *Negri Kristóf* báróhoz intézett sürgető kérvények elintéződjenek.

Végre 1850 február közepén rendelet érkezett, amely a légiónak Caghanba való szállításáról intézkedett, ahol bizonyos meghatározott ideig minden légionárius tiszt napi két lírát, a legénység pedig napi egy lírát kapott.

Törökország az utolsó pillanatig nemesen viselkedett az olasz légióval szemben és Caghanba való elszállításukra felajánlotta 44 ágyúval felszerelt «Jasy Allah» (Isten adománya) nevű vitorlás fregattját.

Monti ezredes ezt az előzékenységet az alábbi magyar fordítású levélben köszönte meg és vett búcsút a török földtől:

«*Resid Pasa* Nagyvezír Of öméltóságának. Gallipoli,
1850 március 1.

Főméltóságú Nagyvezír!

Mielőtt fegyverben és balsorsban együttélő társaimmal elhagynám ezt az országot, mely számomra nem száműzetést, hanem vigasztalást jelentett, velük együtt hálával adózom Öfelsége, a Nagy Ur kormányának.

Ő ellenségeink erőszakoskodásával a humanitás és erkölcs elveit állította szembe és nemcsak megvédett, de hajlékot is adott nekünk; jótéteményekkel halmozott el bennünket, mely alkalommal nem a költség nagy-

ságát, hanem a szerencsétlenek szükségleteit vették tekintetbe. Tény, hogy az olasz légiót nyolc hónapi tartózkodása alatt bőségesen ellátták étellel és kétszer teljesen felruházták. A Viddinből Gallipoliba való utazás céljaira elegendő pénzt kapott; a beteget az ottani kórházakban gyógyították, illetőleg drága gyógyszereket és ágyneműt bocsátottak rendelkezésükre; a tisztek, rendfokozatuk szerint, a császári tisztek megfelelő rangjának járó adagokat rendszeresen megkapták és végül egy török fregatt az állam költségén Sardinia szigetére szállítja a légiót. Európa melyik más kormánya cselekedne hasonlóan? Habozás nélkül mondom: egyik sem. Európa száz és száz ajakról fogja hallani, hogy milyen nagy volt a Nagy Úr és az ő népének vendégszeretete Magyarország harcosaival szemben. Ha majdan a török birodalom órája ütni fog és kibontaná dicső vezéreinek régi zászlóját és a háború himnuszát zengené, akkor annyi sok távoli, de felbonthatlan rokonszenv következtében egybeforrott szívben új visszhangra találna.

Midőn honfitársaim érzelmeit Főméltóságodnak, akinek a magyar emigráció annyit köszönhet, tolmácsolom, kérem, fogadja a részemről jövő köszönetet is, aki iránt kormánya nem kevesebb jóakarattal és megkülönböztetéssel járt el.

Mindnyájan boldogok lennénk, ha Fenséged kegyes volna Őfelsége a Szultán trónjának lábai elé terjeszteni ezt az örök hálát és mély hódolat kifejezését, amellyel az olasz légió és annak parancsnoka a birodalom vendéglátó földjének elhagyása pillanatában a legfelsőbb jóságról megemlékezik.

Monti S. ezredes s. k., az olasz légió parancsnoka.»

ELUTAZÁS SARDÍNIÁBA.

A légiót 1850 március 14-én hajóra szállították. A fregatt április 10-én elérte Máltát, mely alkalomból a «Gazzetta di Malta» című újság a következőkben adott hírt megérkezésükről:

«A jassy-Allah 44 ágyús török fregatt tegnap érkezett ide Konstantinápoly és Navarinból, fedélzetén szállítja a hős olasz légionáriusokat, akik oly vitézül harcoltak Magyarországon a legutóbbi háborúban. Parancsnokuk a derék bresciai Monti ezredes, aki ^abban a háborúban is igen kitüntette magát. Ezt a kis hős csapatot a szultán olyan fogadtatásban részesítette, amely az egész művelt Európa rokonszenvét felkeltette. A történelem fel fogja jegyezni lapjaira, hogy a mohamedánok a szerencsétlen menekülteknek hajlékot adtak, amit a keresztények megtagadtak tőlük. A szultán nemcsak bőséges jutalmakat osztott ki a szerencsétlenség eme fiainak, de megengedte nekik, hogy kardjukat, amellyel egy elnyomott és brutális erővel meghódított ország jogait védték, viselhessék. Róma olasz menekültjei nem osztozhattak hasonló sorsban. Azokat barbár és kegyetlen kezek visszautasították.

Isten fizessen mindenkinek érdeme szerint.»

Május 5-ike volt, amidőn a «Jassy-Allah» Caglianban kikötött és az olasz légió a magyar csatamezőkön hősiiesen lobogtatott megmentett zászlója alatt partraszállott. Örömkönnnyek csillogtak a vitéz harcosok szemében, hogy annyi hányattatás után végre ismét testvéreik földjére léphettek. *La Marmora Albert* altábornagy, Sardinia katonai parancsnoka, meleg szavakkal üdvözölte őket.

A légió befejezte feladatát. Tagjai visszakíváncoztak a szabad polgári életbe; Olaszország szegény volt, nem segíthette őket. *Monti* ezredes, előre látva légiójának közeli feloszlását, 1850 június 14-én utolsó napiparancsban végső Istenhozzádot mondott hű bajtársainak:

«Tisztek és Katonák!

Lelkiismeretem azt mondja, hogy mindig teljesítettem irántatok való kötelességemet, úgy mint parancsnok a harctéren, valamint a száműzetésben mint bajtársatok. Midőn el kell tőletek válnom, mélységes fájdalmat érzek. Szükségesnek tartom, hogy elismerésem fejezzem ki ama hűség és szeretet tanúbizonyosságaiért, amely velem szemben részetekről, elválaszthatatlan bajtársaimtól, a legnagyobb megpróbáltatások közepette megnyilvánult. Tiszteletet érdemeltek, amiért a hazátok örök ellensége által ígért kegyelem helyett inkább a fáradságos, áldozatokkal teli száműzetést választottátok. Erkölcsös és fegyelmezett viselkedésekkel eme derék szigetlakók megbecsülését érdemeltétek ki. Az annyira nemes tettek gyümölcset akkor fogjátok aratni, ha mint katonák és polgárok mindig emlékezni fogtok arra az elvre, amely a magyarországi olasz légióknak vidám és szomorú napjaiban büszkesége volt. Szeressétek Pie-

montot, mely benneteket, üldözötteket és mindenkitől elhagyatottakat, saját fiaiként befogadott és amelynek testvérei vagytok a közös név, szerencsétlenség és remény folytán; lássátok benne az önállóság hatalmas oszlopát és három színében Olaszország és Magyarország ama zászlóját, amelyben annyira hittetek. Isten oltalmazzon benneteket!

Cagliari, 1850 június 14.

Ezredestek:

Monti Sándor s. k.»

A LÉGIÓ FELOSZLÁSA. A MAGYAR LÉGIÓ.

A légió feloszlott. Tagjai elszéledtek az egész világon, hogy munkát keressenek.

A magyarok lovagiasan viszonyozták olasz testvéreik hő-sies áldozatkészségét. Hiszen ugyanegy lelkesedés hevítette keblüket: a szabadság utáni vágy és a közös elnyomó lerázása.

Az olasz nép egy évtized múlva fegyvert fogott szabadságáért. Hatalmas szövetségre talált a franciákban. Az 1859. évi háborúban vívta küzdelmeit Ausztria ellen és ez a küzdelem felszabadította az eddig osztrák uralom alatt álló olasz területek egy részét. Az egységes Itália eszményképe kezdett megvalósulni. Néhány év múlva újabb szabadságmozgalmak indultak meg a még osztrák hatalomhoz tartozó területen, majd 1866-ban kitört a háború, amelyet Itália Poroszországgal szövetkezve vívott meg az ausztriai császárság ellen és ez a háború is újabb olaszlakta területekkel gyarapította Itáliát.

Az 1848/49. évi szabadságharc magyar menekültjei ezekben a küzdelmekben éppen úgy az olasz testvérek segítségére siettek, mint 1848/49-ben az ő harcaikban zászlójuk alá sorakozott az olasz légió. A magyar szabadságharcosok, kibővítve táborukat az olasz földön harcoló osztrák sereg magyar katonái közül hozzájuk tömegesen átjött vitézekkel, magyar légiót alakítottak, amely két kisebb dandárt, egy huszárosztályt és két úteget alkotott régi, 1848/49-iki, honvédtisztek ve-

zetése alatt. Ezt a hadosztályt «magyar segítősereg»-nek is nevezték és 1859-től 1867-ig állott fenn. Egykorú olasz munkák elismeréssel emlékeznek meg a magyar légió harcairól, amellyel közreműködött az olasz egység megteremtésében.

Nemcsak a múlt század közepén dúlt harcok, hanem hosszú évszázadok közös sorsa kovácsolta össze a magyar-olasz testvériséget. A két szabadságszerető nép minden időben együtt érzett és együtt működött egymás nemzeti léteért. Hiszen lobogójuknak színe is ugyanaz: piros-fehér-zöld.

Sajnos, a világháború ezt a két baráti nemzetet két ellenséges táborba sodorta. Azok, akiknek apái vállvetve küzdöttek egykor egymás szabadságáért, a világháború véres csatáterein ádáz küzdelmekben ontották egymás vérért. Itália a nagy világégés után szinte befejezte nagy munkáját: az összes olaszoknak egy országban való egyesítését.

Annál mostohább lett a mi sorsunk. Bosszúszomjas elenségeink elszakították magyar testvéreink millióit, azoknak a területeknek kétharmadrészevel együtt, amelyek ezer éven keresztül Szent István birodalmához tartoztak.

Nem a mieink már azok a véres csatateretek, amelyeken egykor az olasz légió vére is ömlött a mi szabadságunkért. Balkáni hódító tapossa az 1848/49-iki hősök porait és még az se szabad, hogy emléket állítsunk vagy a kegyelet virágait helyezzük el a szabadságért dicső halált haltak jeltelen sírdombján.

A balkániaiak elpusztították azokat az emlékműveket, amelyeket a szabadságharc vértanúinak emlékére egykor állítottunk. Másképpen ők nem is cselekedhettek; hiszen akkor, amidőn az olasz légió is vérzett a magyar szabadságért, a balkáni hódítók az ellenség táborában voltak és embertelen kegyetlenkedéseikkel pusztították a védtelen magyar népet. Fáj nekünk, magyaroknak, és bizonyára fáj a másvilágon az

1848/49-iki hős magyar és olasz hősöknek is, hogy ezek a balkániak most magukat az irántunk mindig rokonszenvet érző olasz testvérek szövetségeseinek nevezik.

Mély, soha be nem gyógyuló fájdalmunkat talán Itália népe tudja a legjobban megérteni, mert az a nép is sokáig egymástól elszakítva szenvedte az idegen uralom rabságát. Megérti, hogy mit jelent, ha a darabokra tépett nemzet minden vágya az újból való egyesülés.

A jövő titkaiba senki se láthat. Eljöhethet még az az idő, hogy magyarok és olaszok ismét testvéri jobbot nyújtva, egymásért olyan hősiezen fognak küzdeni, mint küzdöttek annak idején nálunk az olasz légió hősei és harcoltak az egységes Itáliáért a mi honvédeink, huszáraink és tüzéreink.

JEGYZETEK.

¹ Az egyenkint megemlített okmányokon kívül forrásmunkául szolgált még: *Gelich Richárd* «Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben» című munkája, továbbá *Vigevano Attilio* olasz kir. ezredes «La légioné ungherese in Italia (1859-1867)» című olasz nyelven írott könyve (Roma, Librena dello Stato 1924), amelyből a magyarra való fordításokat *Szakraida István* volt szíves eszközölni.

² Eredeti okmány *Gyalo^ay Jenő* birtokában.

³ *Nicoledon Vince* egykor cs. kir. tiszt volt és 1838-ban vált meg a szolgálattól, mint a 17. (2) oláh határőr gy. e. másodszázadosa (Capitain-Lieutenant). A cs. kir. hadsereg Schematismusában «Nicoledon»-nak van írva. Görög eredetére vall neve, amelynek tőszavából {ytxrj = győzelem} származott a magyarosított Győzei név.

⁴ *Bpesti hadilevéltár*, Feldakten der ung. Ins. Armee 1849. Fase. XIII. Nr. 69.

⁵ *Országos Levéltár*: H. T. 1849. - D. 829.

⁶ Ezt az ezredet, melyből több száz ember még 1848 őszén átlépett a magyar seregbe, a cs. kir. hadvezetőség újjászervezte, létszámát kiegészítette és két zászlóalját a magyarok ellen harcoló seregbe osztotta be. Az egyik zászlóalj Budavár őrségéhez tartozott és a vár bevétele alkalmával (1849 május 21) a honvédek fogságába került.

⁷ Csak a gránátososztály volt Magyarországon.

⁸ *Országos Levéltár*: H. T. 1848. — D. 817.

⁹ U. o.

¹⁰ U. o. D. 819.

¹¹ *Orsz. Levéltár*: H. T. 1849. — D. 16. A tisztikar tagjai közül csak *Monti* ezredesről és *Fedrigoni* őrnagyról állapítható meg, hogy azelőtt a cs. kir. hadsereg tisztjei voltak. A többi név a cs. kir. hadseregnek 1830. évtől 1848. évig kiadott Schematismusaiban egyáltalán nem fordul elő.

¹² és ¹³ *Bpesti Hadilevéltár*: F. A. der ung. Ins. Armee, 1849. Fase. VII. Nr. 57. u. 57a.

¹⁴ A *Spegazzini* név a es. kir. hadsereg 1830—1848. évi Schematismusaiban nem fordul elő, így a nevezett százados annakelőtte aligha volt a es. kir. hadsereg tisztje.

¹⁵ *Beltrame Antal* 1848 tavaszán Erdélyben szolgált mint hadapród a es. kir. 51. gyalogezredben.

¹⁶ *Merlo* őrnagy valószínűleg azonos azzal a *Merlo János* alhadnaggyal, akit 1848 tavaszán a es. kir. 19. gyalogezredben Magyarországon szolgált.

¹⁷ és ¹⁸ *Bpesti Hadilevéltár*: F. A. der ung. Ins. Armee, 1849. Fase. VII. Nr 57b. u. 57c.

¹⁹ *Del Bene Benedek* 1848 tavaszán mint főhadnagy Magyarországon szolgált a Kress-féle 7. sz. könnyűlovas (chevauxlegers) ezredben.

²⁰ *Bpesti Hadilevéltár*: F. A. der ung. Ins. Armee, 1849. Fase. VII. Nr 101.

²¹ és ²² *Országos Levéltár*: H. T. 1849. D. 821.

²³ *Bpesti Hadilevéltár*: F. A. der ung. Ins. Armee, 1849. Fase. VII. No. 102.

²⁴ *Országos Levéltár*: H. T. D. 821.

²⁵ *Bpesti Hadilevéltár*: F. A. der ung. Ins. Armee, 1849. Fase. VII. No. 375.

²⁶ U. o.

²⁷ 14. honvédlj., 1. pesti zlj. és az 1. sz. lovasüteg.

²⁸ IV. hadtest.

²⁹ *Decarlini* őrnagy katonai pályájára vonatkozó adatok nincsenek. Neve a es. kir. hadsereg 1830—1848. évi Schematismusaiban nem fordul elő.

³⁰ Az erdélyi hadsereg 1849 május 29-iki állománykimutatása. (Gyalokay Jenő birtokában.)

³¹ Valószínű, hogy a légióból úgy az augusztus 2-iki, valamint a következő harcokban is csak a gyalogos- és vadászszázadok voltak együtt, a lovasszázad pedig talán a hadosztály többi lovasságával működött együtt. Sem okmányok, sem egykorú leírások nem nyújtanak külön részleteket a légió egyes részeinek szerepléséről.

Lehetséges, hogy a Dembinszky-hadsereg összeomlásánál és az ezt követő menekülésnél az olasz lovasok egy részét az üldöző túlnyomó osztrák lovasság szétugrasztotta, elfogta vagy lekaszabolta. A többiek bizonyára meglették Orsova környékén a derékhadat és azzal azután együtt maradtak. Éppen úgy nincsenek olyan részletes adatok a török földön töltött emigráció és a Piemontba való utazás idejéből sem, amelyekből kivethető volna, hogy az olasz légió melyik részéből hányan és kik vettek részt abban.

³² *Bettoni-Cazzago F. gróf:* 1848-49. az olaszok a magyarországi háborúban. Történelem és okmányok. Treves testvérek kiadása. Milano, 1887. 148-49. 24. sz. okmány.

³³ Kossuth Lajos közvetlenül ezután ezen kitüntetés 2. osztályát is adományozta Monti Sándor ezredesnek.

³⁴ Erre vonatkozólag lásd: *Berzeviczy Albert:* «Az abszolutizmus kora Magyarországon» című műve I. kötetének V. részét.

³⁵ Az eredetiben olvashatatlan.